

Μακεδονικά

Τόμ. 21, Αρ. 1 (1981)

Η οικογένεια Γκαρπολά και η πρώτη ελληνική εφημερίδα της Θεσσαλονίκης

Παναγιώτης Γ. Κόκκας

doi: [10.12681/makedonika.434](https://doi.org/10.12681/makedonika.434)

Copyright © 2014, Παναγιώτης Γ. Κόκκας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κόκκας Π. Γ. (1981). Η οικογένεια Γκαρπολά και η πρώτη ελληνική εφημερίδα της Θεσσαλονίκης. *Μακεδονικά*, 21(1), 222–251. <https://doi.org/10.12681/makedonika.434>

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΓΚΑΡΠΟΛΑ ΚΑΙ Η ΠΡΩΤΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου, μικροῦ καὶ μεγάλου, στὶς χῶρες τῶν Ἀψβούργων ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς εἰρηνικὲς σχέσεις ἀπὸ τὸ ἔτος 1739 καὶ ὕστερα μεταξὺ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ τῆς ἀλλῆς τῆς Βιέννης, προσελκύουν στὴν ἐπικράτεια τῆς δεύτερης κατὰ τὴν τελευταία αὐτὴ περίοδο τῆς τουρκοκρατίας μεγάλο ἀριθμὸ κατοίκων τῶν βορείων ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν. Οἱ ἑκπατριζόμενοι Ἕλληνες¹, κυρίως βλάχοι, ἐγκαθίστανται μονίμως στὶς νέες ἐστίες τους καὶ ἀσχολούμενοι σχεδὸν ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ ἐμπόριο εὐήμεροῦν, ἀποκτώντας ἔντονη ἀστική συνείδηση. Τὴν οἰκονομικὴ τους πρόοδο ἀκολουθεῖ ἡ πνευματικὴ ἀνθιση. Πνευματικὴ ἀνθιση σημαίνει περισσότερο βιβλία. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ, σημαντικὴ εἶναι ἡ συμβολὴ τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν Θεσσαλῶν στὴν ἐξέλιξη τῆς ἑλληνικῆς τυπογραφίας στὰ χρόνια ποὺ προηγήθηκαν καὶ ἀκολούθησαν τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Γιὰ νὰ τὴν ἐκτιμήσουμε ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε τὰ ὄνόματα τῶν Σιατιστέων ἀδελφῶν Μαρκιδῶν Πουλίου, ἰδρυτῶν τῆς «Ἐφημερίδος» τῆς Βιέννης, ἢ τοῦ λησμονημένου σήμερα Γεωργίου Διαμαντίδου ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη, ἰδιοκτῆτη ἀπὸ τὸ 1836 τοῦ ἀρχαίου ἐκδοτικοῦ οἴκου Δημ. Θεοδοσίου τῆς αὐστριακῆς πιά Βενετίας, τὸν ὁποῖο διαδέχεται ἡ δραστηριότατη τυπογραφία τοῦ «Φοῖνικος», γνωστότατου καὶ τὶς θρησκευτικὲς ἐκδόσεις του.

Μὲ τὴν ἴδρυση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, οἱ βορειοελλαδίτες αὐτοὶ ἐπικοικοῦ τῆς Βιέννης καὶ τῆς Βενετίας σιγὰ σιγὰ προσανατολιζοῦνται πρὸς

1. Εἰκόνα τῶν σχέσεων τῶν Μακεδόνων μὲ τὶς χῶρες τῆς Αὐστρίας δίνουν ὁ Σπ. Λάμπρος, Σελίδες ἐκ τῆς Ἱστορίας τοῦ ἐν Οὐγγαρία καὶ Αὐστρία Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ, «Νέος Ἑλληνομνήμων» 8(1911) 257-300, ὁ Π. Κοντογιάννης, Μακεδόνες Ἐμποροὶ κατὰ τοὺς Τουρκικοὺς Χρόνους, Ἀθῆναι, s.d., ὁ Θεόδωρος Νάτσικας, Οἱ Μακεδόνες Πραγματεῦταδες εἰς τὰς χῶρας τῆς Αὐστρίας καὶ Οὐγγαρίας. Θεσσαλονίκη 1939, ὁ Γ. Λυριτζής, Αἱ Μακεδονικαὶ Κοινότητες τῆς Αὐστρουγγαρίας ἐπὶ Τουρκοκρατίας, s.l. 1952. Βλ. ἐπίσης Ἀναστ. Παλατίδου, Ὑπόμνημα ἱστορικὸ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ προόδου καὶ τῆς σημερινῆς ἀκμῆς τοῦ ἐν Βιέννῃ Ἑλληνικοῦ Συνοικισμοῦ, Βιέννη 1845, καὶ Παναγιώτου Λιούφη, Ἱστορία τῆς Κοζάνης, Ἀθῆναι 1924. Εἰδικὰ γιὰ τὶς σχέσεις τῆς περιοχῆς τοῦ Ὀλύμπου μὲ τὴ Βιέννη κατὰ τὴν περίοδο 1770-1820 βλ. Γ. Κορόδου, Τὰ Ἀμπελάκια καὶ ὁ μῦθος γιὰ τὸν Συνεταιρισμὸ τους, Ἀθῆνα 1955.

τὴν Ἀθήνα. Βέβαια, ὅσοι ἔχουν οἰκονομικά συμφέροντα στὸ ἐξωτερικὸ παραμένουν στὶς νέες πατρίδες τους καὶ πολλοί, μὲ τὰ πλούσια ἐμβάσματα ποὺ στέλνουν, γίνονται ἐθνικοὶ εὐεργέτες. Οἱ λόγοι ὁμως, ἀδέσμευτοι ἀπὸ τέτοιου εἴδους ὑποχρεώσεις, κατεβαίνουν στὸ ἐλεύθερο βασίλειο καὶ εἶναι αὐτοὶ ποὺ, παρὰ τὴν κατὰ κανόνα συντηρητικὴ νοοτροπία τους, ἀποτελοῦν τοὺς φορεῖς τοῦ ἀναμορφωτικοῦ πνεύματος ποὺ προσπαθεῖ νὰ κάνει τὴν Ἑλλάδα συγχρονισμένον κράτος. Ἀπὸ τοὺς μορφωμένους αὐτοὺς ἓνα ἐλάχιστο μόνον μέρος ἐπιστρέφει στὴν ἀρχικὴ κοιτίδα τους, τὶς ὑπόδουλες ἀκόμα στοὺς Τούρκους Μακεδονία ἢ Θεσσαλία.

Μέσα σὲ ἓνα τέτοιο τρίπτυχο, Βιέννη-Ἀθήνα-Θεσσαλονίκη, τοποθετεῖται ἀνάμεσα στὰ χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος ἡ δράση μιᾶς οἰκογενείας λογίων, ἐκδοτῶν, τυπογράφων καὶ στὰ ὑστερινὰ χρόνια δημοσιογράφων, ποὺ μέχρι τώρα δὲν τῆς δόθηκε ἡ πρέπουσα σημασία ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς τῆς ἱστορίας τῶν νεοελληνικῶν πραγμάτων. Πρόκειται γιὰ τοὺς ἐξ Ὀλύμπου Γκαρπολάδες, ἡ ἱστορία τῶν ὁποίων, χωρὶς κατὰ κανόνα ἰδιαίτερη λαμπρότητα, εἶναι χαρακτηριστικὴ τῶν τυχῶν καὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν μορφωμένων Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς. Ξεχωριστὴ θέση κατέχει ἡ οἰκογένεια στὴν ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου μέλη τῆς ὑπῆρξαν οἱ ἰδρυτὲς τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ τυπογραφείου τῆς καὶ ἀργότερα τῆς πρώτης ἑλληνικῆς ἐφημερίδας τῆς πόλης.

2. Πρῶτος ἀπὸ τὴν οἰκογένεια, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου παρουσιάζεται σὲ ἑλληνικὸ ἔντυπο, ὁ Κωνσταντῖνος Γκαρπολάς γεννήθηκε στὶς ἀρχὲς τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος στὸ χωριὸ Κρανιὰ τοῦ Ὀλύμπου¹. Τοῦ Ὀλύμπου αὐτοῦ γνωρίζει καλὰ τὴν ἀρχαία δόξα καὶ κολακεύεται νὰ μνημονεῦει διπλα στὸ ὄνομά του τὴν καταγωγή του. Κάνει τὶς ἐγκύκλιες σπουδὲς του πιθανότατα κοντὰ στὴν πατρίδα του, στὴ γειτονικὴ Ραψάνη ἢ στὰ Ἀμπελάκια², ποὺ ἔχουν καλὰ σχολεῖα καὶ πυκνὲς σχέσεις μὲ τὴ Βιέννη. Νωρὶς πάντως, ἐγκαθίσταται στὴν αὐστριακὴ πρωτεύουσα. Ἐδῶ, σ' ἓνα περιβάλλον ποὺ ἀντανაკλᾷ τὶς τελευταῖες λάμπεις τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ, ἀποκτᾷ ἀνώτερη κλασικὴ μόρφωση καὶ συν-

1. Ἡ Κρανιὰ τοῦ Ὀλύμπου, μικρὸ ὄρεινὸ βλαχόφωνο χωριὸ ποὺ σήμερὰ ἐγκαταλείπεται ἀπὸ τοὺς κατοίκους του, στὰ τέλη τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος γνώρισε μεγάλη ἀκμὴ χάρι τῆς παραγωγῆς καὶ τοῦ ἐμπορίου ἐρυθρῶν νημάτων, τὰ ὁποῖα ὄπως καὶ ἡ γειτονικὴ Ραψάνη καὶ τὰ Ἀμπελάκια διοχετεύει κυρίως πρὸς τὴ Βιέννη. Βλ. Γ. Λεονάρδου, Νεωτάτη τῆς Θεσσαλίας Χωρογραφία, Πέστη 1836, σ. 99.

2. Γιὰ τὸ Σχολεῖο τῶν Ἀμπελακίων, διδάσκαλοι τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς μέχρι τὸ 1803 καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας τὸ 1804 βλ. Κ. Κούμα, Ἱστορία τῶν Ἀνθρωπίνων Πράξεων, τ. 12, Βιέννη 1832, σ. 585, καὶ Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Ἀθήναι 1868, σ. 695.

δέεται με τὸν Ἄνθιμο Γαζή¹ καὶ τὸν Στέφανο Κομμητᾶ², ἐκδόσεις βιβλίων τῶν ὁποίων θὰ ἐπιμεληθεῖ στὰ κατοπινὰ χρόνια. Ἡ ἐπίδραση ποῦ ἀσκοῦν ἐπάνω του οἱ δύο αὐτοὶ λόγιοι μένει ἔντονη ὡς τὰ τελευταῖα γραπτὰ του. Τὸ γλωσσικὸ ὄργανο ποῦ χρησιμοποιοεῖ εἶναι αὐστηρό, ἀν καὶ χωρὶς ὑπερβολές. Τιμὰ ὁμῶς καὶ τὸν παλιὸ δάσκαλο τοῦ Ἄνθιμου Γαζή, Ἄδαμάντιο Κοραῆ, ἔργο τοῦ ὁποίου πρόκειται νὰ ἐπανεκδώσει ἀργότερα³.

Ὁ Κωνσταντῖνος Γκαρπολάς, παρὰ τὴν κλασικὴ παιδεία του καὶ τὴν συνεχῆ ἐνασχόλησή του με τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, εἶναι ἐν τούτοις περισσότερο ὁπαδὸς τοῦ κερδώου Ἐρμῆ παρὰ ἀνθρωπος τοῦ σπουδαστηρίου. Γιὰ ἓνα διύστημα κάνει τὸ βιβλιοπώλη στὸ Βουκουρέστι⁴ καὶ στὰ χρόνια τοῦ Καποδίστρια καὶ τῆς Ἀντιβασιλείας διατηρεῖ στὴ Βιέννη βιβλιοπωλεῖο, μέσω τοῦ ὁποίου χρηματοδοτεῖ ἐκδοτικὲς ἐργασίες ἐπιχειρήσεις ἀπὸ τὶς ὁποῖες σχηματίζει κάποια περιουσία. Ἔτσι, με τὴν ἐνηλικίωση τοῦ Ὁθῶνα, εἶναι ἔτοιμος γιὰ τὸ ἄλμα πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἀγγελία τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 1837 ἀνακοινώνει τὴν πρόθεσή του νὰ κατέβει στὴ νέα πρωτεύουσα καὶ νὰ ἰδρύσει τυπογραφεῖο στὴν Ἀθήνα καὶ βιβλιοπωλεῖα στὶς πέντε κυριότερες πόλεις τοῦ κράτους⁵.

Ἀπὸ τὸ πρόγραμμα τοῦτο πραγματοποιεῖται μόνον ἓνα μέρος. Στὰ 1838 τυπώνεται στὴν Ἀθήνα τὸ πρῶτο βιβλίο ἐκ τῆς τυπογραφίας Κ. Γκαρπολά καὶ Σίας καὶ λίγους μῆνες ἀργότερα ἐκδίδεται ὁ πρῶτος κατάλογος τῶν βι-

1. Γνωστὲς εἶναι οἱ σχέσεις τοῦ Ἄνθιμου Γαζή με τὴν περιοχὴ τοῦ Ὀλύμπου. Γιὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὰ Ἀμπελάκια τὸ ἔτος 1803 βλ. Κ. Κούμα, ἔ.ἀ., σ. 585 καὶ Γ. Κορδάτου, ἔ.ἀ., σ. 121. Δὲν ἀποκλείεται τότε νὰ πρωτογνωρίστηκε μαζί του καὶ ὁ νεαρὸς Κωνσταντῖνος Γκαρπολάς, ὁ ὁποῖος τὸν ἀκολοθεῖ ἀργότερα στὴ Βιέννη, ὅπου φθάνει στὰ 1804 καὶ ὁ Κ. Κούμας.

2. Τοῦ Στεφάνου Κομμητᾶ βιογραφία, ὅπου ἐκτίθενται καὶ οἱ γνωστὲς συντηρητικὲς θέσεις του γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, γραμμὴν ἀπὸ τὸν Δ. Πασχάλη, βλ. στὸ ὁμώνυμο λήμμα τῆς «Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας» τ. ΙΔ', σ. 760.

3. Γκίνη - Μξά, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863, ἀριθμ. 3552: Σχόλια εἰς τὸν Ἰσοκράτην ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Α. Κοραῆ, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδοθέντα... ὑπὸ Κ. Γκαρπολά, ἐν Ἀθῆναις, 1841, ἐκ τῆς τυπογραφίας Κ. Γκαρπολά.

4. Ἡ πληροφορία ὀφείλεται σὲ προφορικὴ μαρτυρία ποῦ σώζεται στὴν οἰκογένεια, τὴν ὁποία μετέδωσε στὸ συγγραφέα ὁ ἐγκατεστημένος στὴν Ἀθήνα κ. Σοφοκλῆς Δημ. Γκαρπολάς.

5. Ἡ ἀγγελία, στὴν ὁποία γίνεται μνεῖα καὶ τῆς «παιδιῶθεν» ἀσκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ βιβλιοπώλου ἀπὸ τὸν Κωνστ. Γκαρπολά, βρίσκεται στὴν ἀρχὴ τοῦ τρίτου τόμου τοῦ λεξικοῦ τοῦ Α. Γαζή· βλ. Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, Τρίτομον, Ἀνθίμου Γαζή, Δευτέρα Ἐκδόσις. Ἐπιμελεία Κωνσταντῖνου Γκαρπολά τοῦ Ὀλυμπίου καὶ Χριστοδοῦλου Ματακίδου τοῦ Σαμίου, Γ', Βιέννη. Ἐκ τῆς Τυπογραφίας Ἀντωνίου Μπένκο (πρῶην Χάικουλ) 1837.

βλίων πού διατίθενται πρὸς πώληση στὸ νέο βιβλιοπωλεῖο¹. Ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔντυπα αὐτὰ πληροφοροῦμεθα ὅτι ἡ ἐπιχείρηση, ἐγκατεστημένη στὴν ὁδὸ Καμουναρέα ἀριθ. 36, λειτουργεῖ ὡς βιβλιοπωλεῖο, τυπογραφεῖο, χυτήριο καὶ βιβλιοδετεῖο. Πενήντα τόμοι περίπου, ἀριθμὸς σημαντικότητας γιὰ τὰ ἀθηναϊκὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς, ἐκδίδονται στὸ τυπογραφεῖο μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1838 καὶ 1842, συνήθως ὑπὸ τὴν ἐπωνυμία «Κ. Γκαρπολάς», καὶ σπανιότερα μὲ τὴν ἔνδειξη «Κ. Γκαρπολάς καὶ Σία».

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ Ἀθήνα, μικρὴ πολιτεία τῶν εἴκοσι χιλιάδων κατοίκων, μόλις πού ἀρχίζει νὰ γίνεταί πραγματικὴ πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐδῶ ἔχει στραμμένα τὰ μάτια του καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Γκαρπολάς. Ἀλλὰ ἂν οἱ Φαναριῶτες ἔχουν φθάσει ἀπὸ καιρὸ σὲ ψηλὰ ἐπίπεδα καλλιέργειας καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη ἡ βασικὴ στοιχειώδης μόρφωση εἶναι κτῆμα λίγο πολὺ μῖς ἢδη διαμορφωμένης ἀστικῆς τάξης, στὴν Ἀθήνα δὲν ὑπάρχουν παρὰ ἐλάχιστοι ἐγγράμματοι. Εἶναι μιὰ εὐτυχημένη στιγμή γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Γκαρπολά, δάσκαλο ἀλλὰ καὶ ἐξυπνο ἔμπορο, ὁ ὁποῖος παρατηρώντας τὴ μεγάλη ἐκπαιδευτικὴ προσπάθεια πού ἀναπτύσσεται τώρα, ἀντιλαμβάνεται ὀρθὰ ὅτι μοναδικὸς τομέας στὸν ὁποῖο μπορεῖ νὰ ἐργασθεῖ μὲ ἐπιτυχία ἕνας ἐκδοτικὸς οἶκος τῆς ἐποχῆς του ἀπομένει τὸ σχολικὸ ἔγχειρίδιο, καὶ κυρίως τὸ φιλολογικόν.

Λεξικά, ἱστορίες καὶ κυρίως ἐκδόσεις ἀρχαίων συγγραφέων ἀποτελοῦν τὴν ἀποκλειστικὴ σχεδὸν παραγωγή τοῦ τυπογραφείου. Στὰ 1839-1840 ἐπανεκδίδεται —σὲ ἀριθμὸ ἀντιτύπων πού πιθανότατα ξεπερνάει κάθε ἑλληνικὸ προηγούμενο— ἡ γνωστὴ σειρὰ κλασικῶν τοῦ Στεφάνου Κομμητᾶ. Τὰ ἱκανοποιητικὰ οἰκονομικὰ ἀποτελέσματα τῆς σειρᾶς αὐτῆς πού ἔρχεται νὰ καλύψει ζωηρότατη ζήτησις παρόμοιων ἐκδόσεων στὸν εὐρύτερο ἑλληνικὸ χῶρο, παρασύρουν τὸν Κωνσταντῖνο Γκαρπολά νὰ τυπώσει σὲ μεγάλες προφανῶς πάλι ποσότητες, κατὰ τὰ ἔτη 1841-1842, ἔνδεκα τόμους, μὲ φιλολογικὴ ἐπιμέλεια τοῦ ἰδίου, νέας σειρᾶς ἀρχαίων συγγραφέων μὲ ἔργα Ὀμήρου, Θουκυδίδη, Ἴσοκράτη, Πινδάρου καὶ Εὐρυπίδη². Τὰ βιβλία αὐτὰ δὲν πουλιοῦνται καθόλου καὶ ἡ ἐπιχείρησις ἀποδεικνύεται καταστρεπτικὴ. Ὁ Κωνσταντῖνος Γκαρπολάς πτωχεύει καὶ ὅ,τι βρίσκεται στὰ χέρια του, ἀκόμη καὶ οἱ παρακαταθήκες ξένων βιβλίων πρὸς πώληση στὸ βιβλιοπωλεῖο του, κατάσχεται³.

Ἀπὸ τὸ χρόνον αὐτὸ δὲν πρόκειται νὰ ἐργασθεῖ πιά ἄλλο, εἴτε ὡς φι-

1. Γ κ ί ν η - Μ έ ξ α, ἔ.ἀ., ἀριθ. 2985. Γενικὰ γιὰ τὸν τρόπο ἐργασίας τῶν τυπογραφικῶν ἐπιχειρήσεων τῆς ἐποχῆς βλέπε Σ. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἡ τυπογραφία στὴν Ἀθήνα στὰ πρῶτα Ὀθωνικά χρόνια, «Ἐρανιστής» 1976, σ. 53 κ.έ.

2. Γ κ ί ν η - Μ έ ξ α, ἔ.ἀ., ἀριθ. 3549, 3550, 3551, 3552, 3553, 3714 καὶ 3715.

3. Ἀ λ ε ξ ἄ ν δ ρ ο υ - Ρ. Ρ α γ κ α β ῆ, Ἀπομνημονεύματα, τ. Β', σ. 108.

λολογικός εκδότης, είτε ως τυπογράφος. Ζει μερικά χρόνια ακόμα κοντά στο γιό του 'Αλέξανδρο, που συνεχίζει το έργο του, και πεθαίνει το 1848 ή λίγο αργότερα¹.

Ο πρώτος Γκαρπολάς, κρινόμενος ως φιλόλογος, δεν μπορεί να θεωρηθεί παρά ως ένας μέτριος εκπρόσωπος της εποχής και του κλίματος εκείνου που ακολουθεί την όριστική κάμψη του ελληνικού διαφωτισμού στα τελευταία προεπαναστατικά χρόνια και που χαρακτηρίζεται από την αποκρυστάλλωση στον έλλαδικό επιστημονικό χώρο ενός στείου γραμματικού και ρητορικού πνεύματος. Η θέση του όμως στην ιστορία της τυπογραφίας της νέας ελληνικής πολιτείας είναι έντελως ξεχωριστή. Από τους πρώτους, ναυτόχρονα σχεδόν με τον Κορομηλά, τον 'Αντωνιάδη και τον 'Αγγελίδη, έρχεται στην 'Αθήνα λίγο καιρό άφ' ότου έγινε πρωτεύουσα του βασιλείου και μεταφέροντας την περιουσία και την πείρα του ίδρουει σοβαρό εκδοτικό οίκο, που εργάζεται με έπιτυχία και γίνεται σχολείο από το οποίο θά βγουν και άλλοι τυπογράφοι και εκδότες της 'Αθήνας.

Το έργο του συνεχίζουν τέσσερα από τα παιδιά του: ο πρεσβύτερος 'Αλέξανδρος, ο Μιλτιάδης, ή 'Ελένη και μικρότερος, ο Σοφοκλής. Από αυτούς ο πρώτος και ή τρίτη παραμένουν μέχρι το θάνατό τους στην 'Αθήνα, ενώ οι άλλοι δύο, κυρίως ο τελευταίος, συνδέονται ιδιαίτερα με τη Θεσσαλονίκη.

3. Ο 'Αλέξανδρος Κωνσταντίνου Γκαρπολάς γεννήθηκε περί το 1817 στο Βουκουρέστι. Κάνει καλές κλασικές σπουδές κοντά στον πατέρα του και το Στέφανο Κομμητά. Παράλληλα με τα ελληνικά διδάσκει καλά και τη γαλλική και τη γερμανική γλώσσα. Νωρίς, έγκατεστημένος στη Βιέννη, εκδηλώνει φιλολογικά ενδιαφέροντα και συνεργάζεται στην έκδοση του Λεξικού του 'Ανθιμου Γαζή των έτων 1835-37². Το 1837 ακολουθεί την οικογένεια στην 'Αθήνα και τον έπόμενο χρόνο έπιμελείται την τρίτη έκδοση της 'Ιστορίας της 'Ελλάδος του Γκόλντσμιθ³. Ως έπιμελητή

1. Κατά το μητρώον άρρένων του Δήμου 'Αθηναίων, ο Κωνσταντίνος Γκαρπολάς απέκτησε στα 1846 το τελευταίο παιδί του Γεώργιο. Πιστεύω ότι ή ήμερομηνία δηλώθηκε εκ των ύστερων άνακριβής· μάλλον πρέπει ή γέννηση του Γεωργίου να τοποθετηθεί γύρω στα 1840. Τελευταία μνεία του Κωνσταντίνου Γκαρπολά έχομε στα 1847· βλ. 'Ιερά Μαθήματα διά τα παιδιά, ήγουν 'Ιερά 'Ιστορία και Εισαγωγή εις τάς Γραφάς, εκ του Γερμανικού, υπό Γ. Γενναδίου. Δαπάνη Κ. Γκαρπολά, 'Εκδοσις Πρώτη, 'Εν 'Αθήναις 1847, εκ της τυπογραφίας Α. Κ. Γκαρπολά.

2. 'Ιωάννου Καλλιτσονάκι, Νεοελληνική Λεξικογραφία, στον τόμο «'Ελλάς» της «Μεγάλης 'Ελληνικής 'Εγκυκλοπαιδείας», σ. 1012.

3. Γόλσμιθ, 'Ιστορία της 'Ελλάδος μεταφρασθεΐσα υπό Δημ. 'Αλεξανδρίδου, νεωτέρα Γ' Έκδοσις, 'Επιμελεία Α. Κ. Γκαρπολά, 'Αθήνα 1838.

διαφόρων, σχολικῶν κυρίως, ἐγχειριδίων, ὄχι μόνο φιλολογικῶν ἀλλὰ κάποτε καὶ σχετικῶν μὲ τὶς θετικὰς ἐπιστῆμες, τὸν συναντοῦμε καὶ στὰ κατοπιὰ χρόνια 1839-1844 καὶ τουλάχιστον μέχρι τὸ 1863.

Ὁ Ἀλέξανδρος Γκαρπολάς θὰ ἔχει τὸ ἄχαρο ἔργο νὰ διορθῶναι — ὄχι χωρὶς ἐπιτυχία, ἀλλ' ὀπωσδήποτε χωρὶς τὴν ἱκανοποίηση ὅτι τοῦ ἀναγνωρίσθηκε ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς του — τὰ λάθη τῶν συγγενῶν του. Δύο χρόνια μετὰ τὴν πώχευση τοῦ πατέρα του ἐπαναδραστηριοποιεῖ τὸ οἰκογενειακὸ τυπογραφεῖο, βοηθούμενος ἀπὸ τὸ μικρότερο ἀδελφὸ του Μιλτιάδη. Μὲ τὴ δική του ἐπωνυμία τυπώνονται κατὰ τὰ ἔτη 1844-1849 στὴν Ἀθήνα περὶ τὰ σαράντα βιβλία ποικίλης φύσεως, λογοτεχνικά, ἐπιστημονικά, θρησκευτικά, ἱστορικά καὶ σχολικά, μερικά ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀκόμη καὶ σήμερα εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντα¹.

Ἄγνωστο σὲ τί εἶδους συμφωνία ἦρθε στὰ 1850 μὲ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Μιλτιάδη, ὅταν αὐτὸς ξεκινοῦσε τὴν καταστρεπτικὴ γιὰ τὰ οἰκονομικὰ τῆς οἰκογενείας ἐκστρατεία του γιὰ τὴ Θεσσαλονικὴ. Πάντως, στὰ ἐπόμενα πέντε χρόνια (1850-1854) καὶ ἐνῶ ὁ Μιλτιάδης, ὕστερα ἀπὸ τὸ φιάσκο τῆς Θεσσαλονίκης, φαίνεται νὰ διευθύνει μὲ μετριότατα ἀποτελέσματα τὸ οἰκογενειακὸ τυπογραφεῖο², ὁ Ἀλέξανδρος βρίσκεται στὸ περιθώριο. Ξαναρίχεται στὴ δουλειὰ στὰ 1855 καὶ ἐκτοπίζοντας τὸν Μιλτιάδη ποὺ ἀντι-

1. Π.χ. τὰ Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας τοῦ Ἐμμανουὴλ Ξάνθου, στὰ 1845, καὶ τὸ περὶ τῆς Δημοκρατίας κατὰ τὴν Ἀμερικὴν τοῦ Ἀλέξ. Τοκεβίλ, κατὰ μετάφραση Κ. Ἡρακλείδου, στὰ 1849.

2. Ἡ ἀλλόκοτη συνήθεια νὰ φέρουν τὰ βιβλία τῶν Γκαρπολάδων συνεχῶς ἐναλλασσόμενες ἐπωνυμίες τυπογραφείου, ποὺ ἐγκαινιάζεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Κωνσταντῖνο Γκαρπολά, πιστοποιεῖ ἀναμφίβολα τὶς κακὰς μεταξὺ τους σχέσεις, ὄχι ὅμως ἀναγκαστικά ὅτι λειτουργοῦσαν παράλληλα δύο τυπογραφεῖα ἀνήκοντα σὲ περισσότερα τοῦ ἐνὸς μέλη τῆς οἰκογενείας. Τὸ τελευταῖο φαίνεται νὰ ἰσχύει μόνο γιὰ τὴν περίοδο 1855-1856, ὅποτε ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στὸν Ἀλέξανδρο καὶ τὸν Μιλτιάδη ἐφθασε στὸ ἀποκορύφωμά της. Δὲν ἀποκλείεται ὕστερα ἀπὸ τὸ 1852 νὰ μῆκε στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Ἀλεξ. Γκαρπολά συνεταῖρος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Βαρβάτης, ὁ ὁποῖος ὅμως ἀποφεύγει «τὰ διηγηθεῖ τ' ὄνομά του στὴ φέρμα τοῦ τυπογραφείου. Ἔτσι, οἱ δύο πρῶτοι τόμοι τῶν διηγημάτων τοῦ Ἀλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβῆ ποὺ κυκλοφοροῦν στὰ 1855 καὶ στὰ 1857 ἀναγράφουν ὅτι προέρχονται ἐκ τῆς τυπογραφίας τοῦ Ἀλεξάνδρου Γκαρπολά. Ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Ἀλέξανδρος Ρ. Ραγκαβῆς, ἐ.ἀ., τ. β', Ἀθῆναι 1895, σ. 169, γράφει ὅτι «τὰ διηγητὰ ταῦτα, λαβὼν παρ' ἐμοῦ τὴν ἀδειαν, συνέλεξε καὶ μετὰ ταῦτα ἐξέδωσεν εἰς τρεῖς τόμους ὁ τότε τυπογραφεῖον ἐν Ἀθῆναις κεκτημένος... Κωνστ. Βαρβάτης». Ἐνδειξὴ τῆς οἰκογενεῆς καχεξίας τῆς οἰκογενείας κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἀποτελεῖ καὶ ἡ διαπίστωση ὅτι στὸ Ὑποθηκοφυλακεῖον Ἀθηνῶν ἀπὸ τὴ σύστασή του στὰ 1856 καὶ μέχρι τὸ 1878 δὲν φέρεται καμία πράξις μεταγεγραμμένη στὸ ὄνομα οἰοῦδήποτε Γκαρπολά. Καὶ ἀπὸ τὶς μεταγενέστερες ἐγγραφὰς φαίνεται ὅτι ἂν ὁ Κωνστ. Γκαρπολάς ἦταν κάτοχος ἀκινήτου περιουσίας στὴν Ἀθήνα, αὐτὴ θὰ εἶχε ἐκποιηθεῖ πρὸ τοῦ 1856.

δρᾶ χωρίς επιτυχία¹ θὰ ἐργασθεῖ ἱκανοποιητικά γιὰ μιὰ ἀκόμη τετραετία (1855-1858), τυπώνοντας περὶ τὰ τριάντα βιβλία.

Γενικὴ παρατήρηση ἀπὸ τὰ βιβλία ποὺ ἐκδίδει, ἰδίως κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, τὸ τυπογραφεῖο εἶναι ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος Γκαρπολάς μπόρεσε νὰ ἀναποκριθεῖ ἱκανοποιητικά στὶς νέες ἀπαιτήσεις τοῦ ἀθηναϊκοῦ περιβάλλοντός του. Ἐξακολουθεῖ νὰ τυπώνει σχολικὰ ἐγχειρίδια, χωρὶς τὰ ὁποῖα δὲν συντηρεῖται ἕνας ἐκδοτικὸς οἶκος, καὶ συνδέεται ἰδιαίτερα μὲ τὴ φαναριώτικη σχολὴ τῆς Ἀθήνας, βιβλία ἐκπροσώπων τῆς ὁποίας, ὅπως τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου, τοῦ Ἀλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβῆ καὶ τοῦ Ζαλοκώστα, ἐκδίδει. Ὅπως οἱ ἄλλοι ἐκδοτικοὶ οἴκοι περιορίζει βαθμιαία, τόσο σὲ ἀπόλυτους ὅσο καὶ σὲ σχετικούς ἀριθμούς, τὶς ἐκδόσεις ἀρχαίων συγγραφέων, τὴ θέση τῶν ὁποίων καταλαμβάνουν τώρα εἰδικὰ ἐπιστημονικὰ καὶ πανεπιστημιακὰ συγγράμματα. Ἐπίσης, στὸ ἄλλο ἄκρο τῆς κλίμακας, τυπώνει ἀρκετὰ βιβλία λαϊκῆς καταναλώσεως, ὅπως οἱ Χρησμοὶ τοῦ Ἀγαθάγγελου ἢ διάφοροι Καζαμίες.

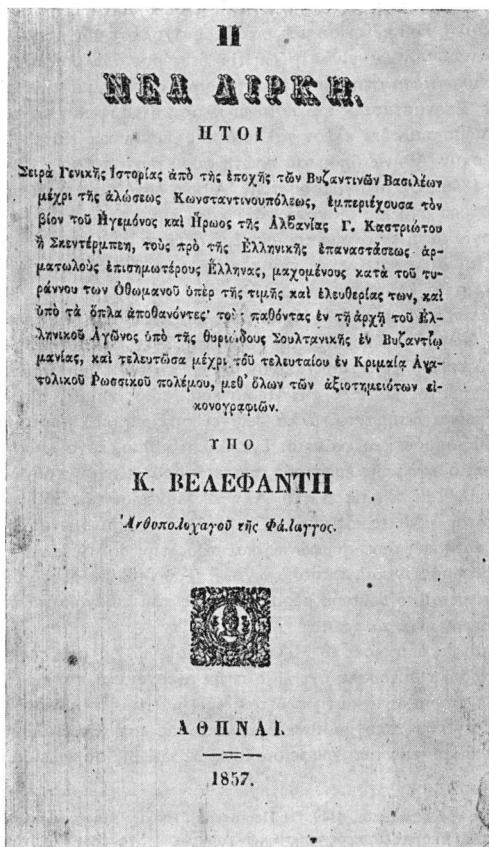
Ἡ ἐπιχείρηση ὅμως οἰκονομικὰ φθίνει. Τουλᾶχιστον στὰ 1857 τυπώνει καὶ βιβλία ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐπιμελῶς ἀποφεύγει ἡ ἀναγραφή τῆς προελεύσεώς τους². Ἡ οἰκονομικὴ κρίση τοῦ 1857-58, ποὺ χτυπᾶ σκληρὰ καὶ τὴν ἑλληνικὴ ἀγορὰ, φαίνεται ὅτι τὴν ἀποτελεῖωνει. Τὸ τυπογραφεῖο κλίνει ὀριστικὰ στὰ 1859 καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Γκαρπολάς ἀναγκάζεται νὰ ἀναζητήσει καινούργια ἐργασία. Προσλαμβάνεται ὑπάλληλος στὸ τηλεγραφεῖο Ἀθηνῶν καὶ μόνον εὐκαιριακὰ ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα πασχίζει νὰ συμπληρώσει τὰ μέτρια εἰσοδήματά του μεταφράζοντας κάποιον ξενόγλωσσο βιβλίο, τὸ ὁποῖο τυπώνει σὲ ξένους ἐκδότες. Τελευταία φορὰ βρίσκουμε τ' ὄνομά του σὲ ἐκδοση τοῦ 1863³. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, σὲ προχωρημένη ἡλικία, δημιουργεῖ οἰκογένεια κι ἀποκτᾶ τρεῖς γιούς⁴. Ζεῖ μερικὰ χρόνια σὲ ἀσημότητα καὶ πεθαίνει στὴν Ἀθήνα περὶ τὸ 1870.

1. Βλέπε ἀνακοίνωση τοῦ Μιλτιάδη Γκαρπολά στο ὀπισθόφυλλο τοῦ Καζαμία ποὺ τύπωσε τὸ 1855, ἀναδημοσιευμένη ἀπὸ τὸν Ν. Χ α ρ ι τ ᾶ τ ο, Τὰ Ἡμερολόγια στὰ χρόνια 1800-1863, «Ἐρανιστής», 1977, 126.

2. Βλέπε τὸ εἰκονιζόμενο στὴ σελίδα 229 βιβλίο τοῦ Κ. Β ε λ ε φ ἄ ν τ η, Νέα Δίρκη, Ἀθῆναι 1857, σ. 292, σχ. δο, μὲ κατάλογο στὸ τέλος συνδρομητῶν ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ τὸ Κάιρο.

3. Ὁ λ λ ε ν δ ὄ ρ ο υ, Νέα Μέθοδος ἐφηρμοσμένη εἰς τὴν γαλλικὴν γλώσσαν, ὑπὸ Π. Γάνδου, μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Γκαρπολά, τηλεγραφοῦ Ἀ' τάξεως, Β' Ἐκδοσις. Τυπ. Δημ. Καρακατσάνη, Ἀθῆναι 1863.

4. Ἡμερομηνίες θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου Γκαρπολά, ὅπως καὶ τοῦ Μιλτιάδη Γκαρπολά, δὲν βρίσκονται στὸ παλαιὸ μητρώο τοῦ Δήμου Ἀθηναίων, οὔτε εἶναι θαμμένοι στὸ σωζόμενο στὸ Ἀ' Νεκροταφεῖο Ἀθηνῶν οἰκογενειακὸ τάφο ποὺ ἀγοράστηκε ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ τους Γεώργιο στὰ 1890.

*Ἐξώφυλλο τοῦ βιβλίου τοῦ Κ. Βελεφάντη,
 Νέα Δίωκη, τυπωμένο ἀπὸ τὸν Α. Γκαρπολά*

4. Παράλληλη τής μέτριας και χωρίς καμιά λάμψη ζωής του 'Αλεξάνδρου Γκαρπολά, που μένει σε μās σάν ένας σχολαστικός επίγονος ενός ήδη σχολαστικού γονέως, είναι ή ζωή του δευτέρου αδελφού του Μιλτιάδη. Γεννιέται πιθανότατα στη Βιέννη ταυτόχρονα σχεδόν με την κήρυξη τής 'Ελληνικής 'Επανάστασεως και παίρνει κλασική μόρφωση κοντά στον πατέρα του. Διδάσκεται επί πλέον γαλλικά και γερμανικά. Κατεβαίνει με την οικογένεια στην 'Αθήνα, όπου για πρώτη φορά συναντούμε τ' όνομά του σε έντυπο του 1846. 'Ως τυπογράφος στην 'Αθήνα εργάζεται κατά τὰ έτη 1846-1850 και ύστερα από μιὰ διακοπή πάλι κατά την περίοδο 1853-1856. Μετά τή χρονολογία αυτή τὸ όνομά του δέν εμφανίζεται πιά στον τίτλο βιβλίων, ώστε φαίνεται ότι εγκατέλειψε την τυπογραφία. Ζεί πολλά χρόνια άκόμη και πεθαίνει στην 'Αθήνα περί τὸ 1890.

'Ο Μιλτιάδης Γκαρπολάς, έντούτοις, διαφέρει από τόν πρεσβύτερο άδελφό του. Χωρίς νά υπερέχει σε μόρφωση, έχει περισσότερη φαντασία και μακρυνότερες βλέψεις άπ' εκείνον. Τὸ πρώτο του δημοσίευμα, μετάφραση ενός διηγήματος με τίτλο «'Η Περιστερά... πρὸς χρήσιν τών δημοτικῶν σχολείων»¹ είναι άσημαντο, αλλά δείχνει συγγραφικὲς προτιμήσεις. Περισσότερο άξιόπρσσεκτο φαίνεται ένα άλλο βιβλίο, έργο λαϊκῆς καταναλώσεως, ένας οδηγὸς τῆς έρωτικῆς συμπεριφορᾶς τών συγγρόνων του, που εκδίδει στὰ 1849 με τόν τίτλο «Τὸ 'Αληθές Μαντεῖον τών Συζύγων και τών 'Εραστῶν, ἦτοι ὁ Μυστικὸς αὐτῶν Σύμβουλος, άποκρινόμενος άκριβῶς εἰς ὅλας τὰς έρωτησεις των, συμφώνως και πρὸς τήν δόξαν τών άρχαίων και νεωτέρων φιλοσόφων και φυσιολόγων...»². Τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ύστερα από λίγο δημοσιεύεται τὸ δεύτερο μέρος, γεγονός που πιθανολογεί τήν εκδοτική επιτυχία που είχε τὸ πρώτο.

'Η τόλμη θά οδηγήσει τὸ Μιλτιάδη Γκαρπολά σε μιὰ περιπέτεια που ὅπως αναφέρθηκε συνέβαλε ὄχι λίγο στην οικονομική πτώση τῆς οἰκογένειας, άλλ' ή ὅποια είναι αυτή που τοῦ δίδει μιὰ τιμητική θέση στην ιστορία τῆς ἑλληνικῆς τυπογραφίας. Διαβλέποντας στη Θεσσαλονίκη, πόλη στερούμενη δικού της τυπογραφείου ἴσως δέ και βιβλιοπωλείου μετά τόν

1. Γ κ ί ν η - Μ έ ξ α, Ε.ά., 4349: 'Η Περιστερά, 'Ηθικόν Διήγημα, εκδίδεται τὸ τρίτον ὅπὸ Μιλτ. Κ. Γκαρπολά, πρὸς χρήσιν τών Δημοτικῶν Σχολείων, 'Αθήναι 'Αλ. Γκαρπολάς, 1846.

2. 'Ο πλήρης τίτλος τοῦ βιβλίου είναι: Τὸ 'Αληθές Μαντεῖον τών συζύγων και τών έραστῶν, ἦτοι ὁ Μυστικὸς αὐτῶν Σύμβουλος, άποκρινόμενος άκριβῶς εἰς ὅλας τὰς έρωτήσεις των. Συμφώνως και πρὸς τήν δόξαν τών άρχαίων και νεωτέρων φιλοσόφων και φυσιολόγων Πυθαγόρου, 'Οβιδίου, Πόρτα, 'Αγρίππα, Καλλιόστρου, Βυφθῶνος, Γαλ. Σπουρτσέιμ, Βρουσσάλ κλπ. Διηρημένον εἰς Μέρη Δύο. 'Εκ τοῦ Γαλλικοῦ. Δαπάνη Μιλτ. Κ. Γκαρπολά..., 'Αθήναι. Τύποις 'Αλεξ. Κ. Γκαρπολά, 1849.

θάνατο τοῦ Θεοδώρου Χοϊδᾶ, μιὰ παρθένο και προσοδοφόρο ἀγορά, ἀποφασίζει νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴ μακεδονικὴ πρωτεύουσα και νὰ ἐπεκτείνει ἐκεῖ τὶς οικογενειακὲς ἐργασίες¹. Ὁ Κυριάκος Δαρζηλοβίτης ποὺ τὴν ἴδια ἐποχὴ ἔρχεται ἐπίσης και ἐγκαθίσταται στὴ Θεσσαλονίκη, φαίνεται νὰ συμβάλει στὴν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου².

Πράγματι τὸ ἔτος 1850 εἶναι σημαντικό γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη, ἀφοῦ ἀποκτᾶ χάρι στὸ Μιλτιάδη Γκαρπολά τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο τῆς. Ἡ πόλη ἔχει ὄλες τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴν εὐδοκίμηση τῆς ἐπιχειρήσεως: πολυάριθμη ἑλληνικὴ κοινότητα ποὺ ἀρχίζει νὰ κινεῖται ἐμπορικᾶ και νὰ ζητεῖ νὰ μορφωθεῖ, ἀρκετὰ σχολεῖα, δραστήριους κοινοτικούς, θρησκευτικούς και ἐκπαιδευτικούς ἡγέτες. Τὸ τυπογραφεῖο ἀρχίζει εὐόωια τὴ λειτουργία του και μέσα σὲ λίγους μῆνες ἐκδίδει τουλάχιστον ἐπτά βιβλία³.

Ἄν ἡ ἐπιχείρηση συναντᾶ προσκόμματα και ἀποτυχᾶνει τοῦτο οφείλεται σὲ ἄλλους λόγους, ὄχι οικονομικούς, τοὺς ὁποίους ὁ Μιλτιάδης Γκαρπολάς δὲν εἶχε τὴν πρόνοια νὰ διαβλέψει. Οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς πιθανὸν νὰ μὴ βλέπουν εὐνοϊκᾶ τὴ δραστηριότητα τοῦ νεοφερμένου Ἑλληνα. Δυσκολίες ἴσως νὰ τοῦ πρκαλεῖ, ἐσκεμμένα, και ὁ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κατὰ πάσαν πιθανότητα συνεργάτης του Κυριάκος Δαρζηλοβίτης. Ἔτσι, παρὰ ἀκόμα συμπληρωθεῖ χρόνος ἐκποιεῖ τὶς ἐγκαταστάσεις, μὲ σημαντικὴ —ὄπως φαίνεται— ζημία, στὸν Κυριάκο Δαρζηλοβίτη⁴ και ἐπιστρέφει στὴν Ἀθήνα, ὀ-

1. Ἄγνωστο εἶναι πότε ἀκριβῶς ἰδρύθηκε τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ βιβλιοπωλεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Πιθανότατα πρῶτος ποὺ ἀσχολήθηκε συστηματικᾶ μὲ τὴν ἐμπορία ἑλληνικῶν βιβλίων ὑπῆρξε ὁ ἐγκατεστημένος ἐδῶ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ δέκατου ἔνατου αἰῶνα Θεόδωρος Χοϊδᾶς, ἀπὸ τὴν Κεφαληνία, ὁ ὁποῖος στὰ 1846 φροντίζει γιὰ τὴν ἐκτύπωση στὴν Ἀθήνα —ὄπου φαίνεται ὅτι εἶχε μετοικήσει ἐν τῷ μεταξῷ— σχολικοῦ ἐγχειριδίου πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τῶν σχολείων Θεσσαλονίκης. Βλ. Γ κ ί ν η - Μ έ ξ α, ἐ.ἀ., ἀριθ. 4471.

2. Εἶναι γνωστὲς οἱ σχέσεις τοῦ Κυριάκου Δαρζηλοβίτη μὲ τὴν οικογένεια Γκαρπολά ἀπὸ τὸ 1846 στὴν Ἀθήνα, καθὼς και ὅτι ἦταν ἤδη ἐγκατεστημένος στὴ Θεσσαλονίκη τὸ ἔτος 1850· τὸ τελευταῖο ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ ὅτι στις 26 Αὐγούστου 1850, ἐμφανιζόμενος ἀνακριβῶς σάν Ἑλληνας ὑπῆκοος, θέτει τὴν ὑπογραφή του σὲ ἀναφορὰ Ἑλλήνων ὑπῆκων τῆς πόλης πρὸς τὸν Π. Δεληγιάννη, Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος, μὲ τὴν ὁποία ζητεῖται ἡ διατήρηση τοῦ Μιχ. Σούτσου ὡς προξένου Θεσσαλονίκης.

3. Χ. Π α π α σ τ ᾶ θ η, Τὰ πρῶτα Ἑλληνικὰ Τυπογραφεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικά» 8(1968) 241-243.

4. Ὁ Χ. Π α π α σ τ ᾶ θ ης, ἐ.ἀ., σ. 245, παρατήρησε ὀρθὰ ὅτι τὰ στοιχεῖα τοῦ τυπογραφείου τοῦ Κυριάκου Δαρζηλοβίτη εἶναι ὅμοια μ' ἐκεῖνα τοῦ Μιλτιάδη Γκαρπολά. Ἄξιοπρόσεκτο εἶναι ἀκόμα ὅτι τὸ διακριτικὸ κόσμημα, ποὺ ὑπάρχει συχνὰ στὸ πρῶτο φύλλο τῶν ἐκδόσεων τοῦ Κυριάκου Δαρζηλοβίτη ἐπαναλαμβάνεται ἀργότερα στὰ ἐντυπα τοῦ τρίτου τυπογραφείου τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ ἰδρύει ὄχι ἀργότερα ἀπὸ τὸ 1867 ὁ Νικόλαος Βαγλαμαλῆς (1843-1893). Βλ. π.χ. τὸ εἰκονιζόμενο ἀπὸ τὸν Χ. Π α π α σ τ ᾶ θ η, ἐ.ἀ., σ. 244. Γεωγραφία, Στοιχ. Μαθήματα τοῦ Ι. Κοκκῶνη, Θεσσαλονίκη, Τυπογραφεῖον Κ. Δαρζηλοβίτου, 1855, και τὸν Κανονισμόν τῆς ἐν Θεσσαλονίκη Φιλοπατῆχος

που θα ζήσει μέχρι το θάνατό του. Το τυπογραφείο, υπό νέα διεύθυνση και την επωνυμία του Κυριάκου Δαρζηλοβίτη, ὀθωμανοῦ ὑπκόου αὐτοῦ, συνεχίζει νὰ λειτουργεῖ τουλάχιστον μέχρι τὸ ἔτος 1862, ἂν ὄχι καὶ μέχρι τὸ 1863-64¹.

5. Στὸ σημεῖο αὐτὸ παρεμβάλλεται χρονικὰ ἡ μόνη λογία γυναίκα τῆς οἰκογένειας Γκαρπολά. Ἡ κόρη τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς δυναστείας Ἑλένη γεννιέται στὴ Βιέννη καὶ παίρνει ἰδιαίτερα ἐπιμελημένη μόρφωση γιὰ Ἑλληνίδα τῆς ἐποχῆς. Ἀκολουθεῖ τὶς τύχες τῆς οἰκογένειας στὴν Ἀθήνα, ὅπου ὄχι πρὸ τοῦ 1858 δημοσιεύει μετάφραση ἐνὸς ἀπὸ τὰ πολυδιαβασμένα ρομαντικά ἔργα τοῦ δέκατου ἔννατου αἰῶνος, τῆς Ἑλοΐζας καὶ τοῦ Ἀβελάρδου τοῦ Λαμαρτίνου². Ἔτσι μὲ τὴν ἐργασία τῆς αὐτῆ δικαιούται περισσότερο ἀπὸ τ' ἀδέλφια τῆς μιὰ μικρὴ θέση στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς γραμματολογίας.

¹ Ἀδελφότητα, Θεσσαλονίκη, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου «Ἡ Μακεδονία», Ν. Βαγλαμαλῆ καὶ Συν. 1874. Τοῦτο πιθανολογεῖ δευτέρα μεταβίβαση τῆς ἐπιχειρήσεως ἀπὸ τὸν Κ. Δαρζηλοβίτη στὸν Ν. Βαγλαμαλῆ.

1. Στὶς ἐκδόσεις τοῦ τυπογραφείου τοῦ Κ. Δαρζηλοβίτη ποὺ παραθέτει ὁ Χ. Παπαστάθης, ἑ.ἀ., σ. 245, πρέπει νὰ προστεθοῦν τὰ μνημονεύμενα ἀπὸ τὸν Ντίνου Χριστιανόπουλο, Ἑλληνικὲς Ἐκδόσεις στὴν Θεσσαλονίκη ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1850-1912), στὸ περιοδικὸ «Διαγώνιος» 6(1980), ἀριθμοὶ 13 καὶ 15: (α) *Abbecedario ad uso. delle scuole di Toscana Salonico...*, Darziloviti 1854, καὶ (β) *Διάλογοι Γαλλοελληνικοί*. Ἐν οἷς προσετέθησαν Τύποι Συλλαγματικῶν καὶ Ἐπιστολῶν. Πρὸς δὲ καὶ Ἱταλοελληνικῶν. Ἐκδοθέντες διὰ δαπανῶν Κ. Δαρζηλοβίτου. Ἐγκρίσει τῆς Ἀρμοδίας Ἀρχῆς Θεσσαλονικῆ. Τύποις Κ. Δαρζηλοβίτου. Ὁδὸς Σουλτανιέ. Ἐπιμελεῖα Σπ. Αὐλώνιτου. 1854, σελ. 96, σχῆμα 80. Βλέπε ἀκόμη Γκίνη-Μέξα, ἑ.ἀ., ἀριθ. 8972: Ἀντίδοτον Ὁρθόδοξον εἰς τὸν Θεοκάπλων Ἱησοῦτισμόν, ἦτοι ἀπάντησις εἰς τὴν ἐν τῷ 612 ἀριθ. τοῦ Ἀνατολικοῦ Ταχυδρόμου καταχωρηθεῖσαν ἀνώνυμον διατριβήν. Ὑπὸ (Νικοδήμου Μητροπολίτου Βοδενῶν). Ἐν Θεσσαλονικῇ 1862. Τὸ ἔντυπο αὐτὸ, δίχως μνεῖα ἐκδότη καὶ τυπογραφείου, πρέπει νὰ εἶναι προῖον τοῦ Κυριάκου Δαρζηλοβίτη, ποὺ πιθανότατα θέλησε νὰ ἀποκρίσῃ τὴν προέλευσή του, φοβούμενος τὴν ἀντίδραση τῶν ἰσχυρῶν τότε στὴ Θεσσαλονικῇ παραγόντων τῆς Καθολικῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐκδοχὴ αὐτῆ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ δεσμὸ τοῦ τυπογράφου μὲ τὴν περιφέρεια Ἑδέσσης, ἀπὸ τὸ χωριὸ Δαρζήλοβο τῆς ὁποίας κατάγεται. Ὁ Δαρζηλοβίτης ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρεῖ ἑλληνικὸ βιβλιοπωλεῖο στὴ Θεσσαλονικῇ τουλάχιστον μέχρι τὸ 1864, χρόνον ποὺ παύει νὰ πρακτορεῖει πιά ἐδῶ τὸ περιοδικὸ «Πανδώρα». Τὴν ἴδια ἐποχὴ διαμορφώνει βαθμιαία βουλγαρικὴ ἐθνικὴ συνείδηση. Καὶ σὲ μεγάλῃ ὄμῳ ἡλικία, ἀκόμα καὶ μετὰ τὸ 1880, παραμένει ὄχι ἀπλὸς πιστὸς στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἀλλὰ διακρίνεται σάν παράγοντας τῆς ἐλληνορθοδόξου κοινότητος Θεσσαλονικῆς, θέτοντας τὴν ὑπογραφή του σὲ συγχαρητήριο ἐπιστολὴ ποὺ στέλλουν οἱ Θεσσαλονικεῖς πρὸς τὸν Πατριάρχη Ἰωακείμ Γ', γιὰ τὴ στάση ποὺ τήρησε στὸ τότε ἀνακόψαν ζήτημα τῶν πατριαρχικῶν προνομίων· βλ. Ν. Γκαρπολά, Πῶς ἡ Μακεδονία παρέμεινε Ἑλληνικὴ, Θεσσαλονικῇ 1933, σ. 188.

2. Γκίνη-Μέξα, ἑ.ἀ., ἀριθ. 7857.

6. Ὁ Κωνσταντῖνος Γκαρπολάς και τὰ δύο μεγαλύτερα παιδιά του καλύτερου σχεδόν με τῆ δράση τους τὴν ὀθωνικὴ περίοδο τῆς νεώτερης ἑλληνικῆς ἱστορίας. Προτελευταῖος ἀπὸ τ' ἀδελφια του, μικρότερος κατὰ εἴκοσι χρόνια περίπου ἀπὸ τὸν πρῶτο, ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολάς ἀνήκει, τόσο χρονικὰ ὅσο και οὐσιαστικά, σὲ μιὰ νεώτερη γενιά, πού διαφέρει και παρουσιάζεται ὀριμότερη ἀπὸ τὴν προηγούμενη, χωρὶς νὰ εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κάποιες ἀντιφάσεις και δισταγμοὺς στὶς ἐπιλογές της.

Γεννιέται πιθανότατα στὴ Βιέννη λίγα χρόνια πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς οἰκογένειας στὴν Ἀθήνα. Ἐδῶ κάνει συστηματικὲς γυμνασιακὲς σπουδὲς και μέσα στὴν ἀρχόμενη οἰκονομικὴ καθίζηση τῶν μεγαλύτερων ἀδελφῶν του σχηματίζει μιὰ προσωπικότητα, ὅπου ὁ ρεαλισμὸς ἀλλὰ και μιὰ ὑποβόσκουσα ἀντιπάθεια πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς τῆς ἡμέρας θὰ βάλουν κυρίαρχη τὴ σφραγίδα τους. Σὲ νεαρότατη ἡλικία, μόλις στὰ 1853, ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορά ὡς τυπογράφος¹. Ἀσκεῖ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἐκδότη-τυπογράφου στὴν ἑλληνικὴ πρωτεύουσα μέχρι τὸ ἔτος 1857², ὅποτε ἡ ἐπικείμενη διάλυση τῆς οἰκογενειακῆς ἐπιχειρήσεως τὸν ἀναγκάζει νὰ στραφῆ πρὸς νέες κατευθύνσεις. Περιπλανᾶται γιὰ ἓνα διάστημα στὴν Εὐρώπη, ὅπου κυρίως ἡ παραμονὴ του στὴ Γαλλία και ἡ γνωριμία του με τοὺς ἀντιπολιτευόμενους τὸν Ναπολέοντα Γ' φιλελεύθερους και ριζοσπαστικοὺς κύκλους θὰ ὀλοκληρώσουν τὴ δημοκρατικὴ ἰδεολογία του, ὥσπου, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ ἀδελφοῦ του Μιλτιάδη, ἐρχεται περὶ τὸ 1862 στὴ Θεσσαλονίκη. Νέος και μορφωμένος ὅσο ἐλάχιστοι Θεσσαλονικεῖς, κάνει λίγο ἀργότερα ἓναν ἐξαιρετικὰ ἐπιτυχημένο γάμο με τὴν κόρη τοῦ πλουσιοτάτου Μακεδόνα μεγαλεμπόρου Δημητρίου Μπαλταδώρου Οἰκονόμου, πού τὸν εἰσάγει στὴ μικρὴ ἑλληνικὴ μεγαλοαστικὴ τάξη τῆς πόλης³.

1. Γκίνη - Μέξα, ἑ.ἀ., ἀριθ. 6489.

2. Γκίνη - Μέξα, ἑ.ἀ., ἀριθ. 7251.

3. Πρῶτη μνεία τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά ὡς κατοικοῦ Θεσσαλονίκης γίνεται σὲ σωζόμενη στὸ ἀρχεῖο τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος ἀναφορὰ πρὸς τὸ ἴδιο Ὑπουργεῖο, πού συντάξαν στὶς 8 Ἰανουαρίου 1863 Ἑλληνες ὑπῆκοοι τῆς πόλης, ζητώντας τὴ διατήρηση τοῦ Ἀθανασίου Ματάλα, ὡς διευθυντεύοντος γραμματέως τοῦ Προξενείου Θεσσαλονίκης. Σχετικὰ με τὸ γάμο του με τὴν Ἐριφίλη Δημ. Οἰκονόμου Μπαλταδώρου βλ. Κ. Ποιμενίδη, Ἡ πρώτη ἑλληνικὴ ἡμερίδα τῆς Θεσσαλονίκης, «Ἡμερολόγιο τῆς Μ. Τσιώμου», Θεσσαλονίκη 1919, σ. 18. Ἀπὸ τὸ γάμο αὐτό, σύμφωνα με τὰ παλαιὰ μητρώα τῶν Δήμων Ἀθηναίων και Θεσσαλονίκης, γεννήθηκαν κατὰ σειρά, ὁ Κωνσταντῖνος (1867), ὁ Ἀλέξανδρος (1870), ὁ Ἰωάννης (1873), ὁ Νικόλαος (1877), ὁ Δημήτριος (1886) και ὁ Γεώργιος (1890). Μερικὲς ἀπὸ τίς ἡμερομηνίες αὐτὲς πρέπει ἴσως νὰ μετακινηθοῦν λίγα χρόνια πιὸ πίσω. Ἡ ἐμφάνιση π.χ. τοῦ Νικολάου Σοφ. Γκαρπολά κατὰ τὸ 1892 ὡς διευθυντῆ τοῦ «Φάρου τῆς Μακεδονίας» ἀποκλείει τὴ γέννησή του στὰ 1877.

Ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολάς, παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι μεγάλωσε στὴν Ἀθήνα μὲ τὴν ὁποία μένει πάντοτε συνδεδεμένος, ἀφοῦ θὰ ἐπιστρέψει στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του καὶ θὰ πεθάνει σ' αὐτήν, ἔχει κληρονομήσει ἀπὸ τὸν πατέρα του, Ἑλληνα τοῦ ἐξωτερικοῦ, μιὰ σπάνια γιὰ Ἑλληνες ἐγκατεστημένους στὴν Ἑλλάδα τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ιδιότητα, ἡ ὁποία διευκολύνει ἰδιαίτερα τὴ δημόσια δράση πού πρόκειται ν' ἀπαυτῶσει στὴ Θεσσαλονίκη. Ἐχει γενικότερη θεώρηση τοῦ ἑλληνικοῦ προβλήματος, ὄχι ἀπὸ τὴ στενὴ σκοπιὰ τοῦ μικροῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, ἀλλὰ μὲ τὸ μάτι κι αὐτὸς τοῦ Ἑλληνα τοῦ ἐξωτερικοῦ. Θεωρεῖ κέντρο τοῦ ἑλληνισμοῦ ὄχι τὴν Ἀθήνα ἀλλὰ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου στέλνει χαρακτηριστικὰ τὰ μεγαλύτερα παιδιὰ τὸν γιὰ ἀνώτερες οἰκονομικὲς σπουδές. Δὲν κατέχεται ἀπὸ μεγαλοιδεατικὲς βλέψεις οὔτε ὀνειρεύεται τὴν διὰ τοῦ πολέμου ἀπελευθέρωση τῶν ὑποδοῦλων στοὺς Τούρκους ἑλληνικῶν ἱστορικῶν χωρῶν, ἀλλ' ἀντίθετα συνειδητὰ πιστεύει στὴν ἀνάγκη τῆς εἰρηνικῆς συμβίωσης Ἑλλήνων καὶ Τούρκων, ἴσως — τὸ πολὺ — μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ μπορέσουν ἔτσι οἱ Ἕλληνες, ἀπερίσπαστοι, νὰ ἐνισχύσουν τὴ θέση τους μὲσα στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, ὥσπου γίνουν τόσο ἰσχυροὶ καὶ τὴν κατακτήσουν ἐκ τῶν ἔνδον, ὅπως περίπου οἱ πρόγονοὶ τους ἐξελλήνισαν τὴν ἀνατολικὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία δεκαπέντε αἰῶνες πρωτότερα¹.

Ἡ ὑποστήριξη καὶ ἡ προίκα πού ἔλαβε ἀπὸ τὸν πεθερό του ἐπέτρεψαν στὸν Σοφοκλῆ Γκαρπολά νὰ παίξει σημαντικὸ ρόλο στὴν πολιτικὴ αὐτὴ τῆς ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς αὐτοκρατορίας ἀνυψώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ παράγοντος. Πράγματι, ὕστερα ἀπὸ τὴ συνηθισμένη διαδικασία τῶν ὀθωμανικῶν ἀντιθαλάμων καὶ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ βαλῆ τῆς Θεσσαλονίκης Σερ-

¹ Ἡ Ἐριφίλη Σοφ. Γκαρπολά πέθανε στὴν Ἀθήνα τὸ Μάρτιο 1919· βλ. σχετικὴ ἀγγελία στὸ φύλλο τῆς 25ης Μαρτίου 1919 τῆς «Ἐφημερίδος τῶν Βαλκανίων» τοῦ Ν. Καστρινοῦ.

1. Τὶς ἰδέες αὐτὲς κατ' ἐπανάληψη ἐκθέτουν οἱ στήλες τῆς ἐφημερίδας τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά. Βλ. π.χ. ἄρθρο μὲ τίτλο «Ὄθωμανοὶ καὶ Ἕλληνες», δημοσιευμένο σὲ συνέχειες ἀπὸ τὶς 10.2.1888 καὶ ἐφεξῆς, πού ἀναδημοσιεύεται τὸν Ἰούλιο 1903. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἀρχίζει νὰ διαδίδεται κυρίως — ὄχι χωρὶς ἀντιδράσεις — στὸν ἀστικό πληθυσμὸ τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὸν Κριμαϊκὸ Πόλεμο. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐβρεση ἀπὸ τὸ συγγραφέα σὲ μικρὴ βιβλιοθήκη ἀγνωστοῦ Θεσσαλονικέως, σχηματισμένη τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, τῶν ἀκολούθων δύο βιβλίων πού ὑποστηρίζουν ἀπροκάλυπτα τὴν ὀφελιμότητα γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῆς εἰρηνικῆς συμβιώσεώς τους μὲ τοὺς Τούρκους: Ἰακώβου Πιτσιπιοῦ, Ἡ Ἀνατολὴ ἢ αἱ Ἀναμορφώσεις τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, Ἀθήνα 1860, καὶ Ἀνω νύμου, Εὐθύφρων ἢ Αὐτοσχέδιοι Στοιχασμοὶ περὶ τοῦ Γνησίου Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Συμφιλίωσης τῶν Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, Κωνσταντινούπολις 1869. Τὴν ἄποψη αὐτὴ θὰ ὑποστηρίξει ἄργότερα καὶ ὁ Λάμπρος Κορομηλάς, πρόξενος τῆς Ἑλλάδος στὴ Θεσσαλονικὴ κατὰ τὰ χρόνια τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος· βλ. Β. Λαοῦρδα, Τὸ Ἑλληνικὸν Προξενεῖον Θεσσαλονίκης 1903-1908, Θεσσαλονικὴ 1961, σ. 19-21.

φὲτ Πασᾶ¹, ἐπιτυγχάνει τελικὰ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1875 νὰ τοῦ χορηγηθεῖ ἡ ἄδεια κυκλοφορίας ἐφημερίδας, τῆς πρώτης ἐλληνικῆς ποῦ ὀποκτᾶ ἡ Θεσσαλονίκη². Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς, μὲ τὸν τίτλο «Ερμῆς», τυπώνεται στὶς 15 Μαΐου 1975, μέσα σ' ἓνα κλίμα γενικῆς ἱκανοποιήσεως τοῦ ὑποδοῦλου ἐλληνισμοῦ, μεταξὺ τῶν ἡγετῶν τοῦ ὁποίου ὁ τότε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης καὶ μετέπειτα κλεινὸς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωακείμ Γ' καὶ οἱ Κωνσταντινουπολίτες τραπεζίτες Ζωγράφος καὶ Ζαρίφης παρέχουν στὸ Σοφοκλῆ Γκαρπολά τὴν ἠθικὴ καὶ ὕλική συμπαράστασή τους. Τὴν ἐθνικὴ ἀποστολὴ τῆς, στὰ κατ' ἐξοχὴν κρίσιμα γιὰ τὴ Μακεδονία χρόνια ποῦ ἀκολουθοῦν, ἡ ἐφημερίδα, μὲ τὴν ὀξεῖα πολεμικὴ ποῦ ἀσκεῖ ἀρχικὰ κατὰ τῶν ἐξαρχικῶν σχισματικῶν καὶ ἀργότερα κατὰ τῶν ἐνόπλων βουλγαρικῶν ὀμάδων, τὴν φέρνει σὲ πέρασ με ἀξιοπρέπεια³.

Ἐκ τὸ ἐτος αὐτὸ (1875) καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Μακεδονικοῦ Ἰαγῶνος ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολάς, ὁ ὁποῖος διατηρεῖ τὴν ἐλληνικὴ ἰθαγένεια, ἀσκεῖ τὸ σκληρὸ καὶ ἀχάριστο ὕλικα ἐπάγγελμα τοῦ δημοσιογράφου, ἐκδότῃ ἐπαρχιακῆς μειονοτικῆς ἐφημερίδας, σ' ἓνα κράτος γνωστὸ γιὰ τὴν ἀπολυταρχικὴ του διοίκηση, τὴ διαφθορὰ τῆς ὑπαλληλίας του σὲ ὅλα τὰ κλιμάκια καὶ τὴν ἐχθρότητα μὲ τὴν ὁποία διάκειται ἔναντι τῶν ἐθνικῶν μει-

1. Κ. Ποιμενίδης, ἐ.ἀ., σ. 20, Β. Γ. Αἰδολῆ, Αἰ παρεκτροπαὶ τοῦ Τύπου, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 27. Ἀνακριβὸς ὁ Κ. Τσιτσελίκης, Ὁ Κοινωνικὸς Βίος ἐν Μακεδονίᾳ, ἄρθρο στὸ λήμμα «Μακεδονία» τῆς «Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας», σ. 502, καὶ ὁ Χ. Παπασταθῆς, ἐ.ἀ., σ. 242, ἀναφέρουν ὡς ἐκδότες τῆς πρώτης ἐλληνικῆς ἐφημερίδας τῆς Θεσσαλονίκης τοὺς Κουτούβαλη καὶ Βαγλαμαλῆ ὁ πρῶτος, ἡ τὸ Μιλτιάδης Γκαρπολά ὁ δεῦτερος.

2. Πρῶτη ἐφημερίδα ποῦ ἐκδίδεται στὴ Θεσσαλονίκη εἶναι στὰ 1865 ἡ ἰσπανοβραβικὴ «El Lunar» τοῦ Γουδᾶ Νεχαμά. Τὴν ἀκολουθεῖ στὰ 1868 ἡ «El Selanik», ἐφημερίδα τρίγλωσση, συντεταγμένη στὴν ἰσπανοβραβικὴ, τὴν τουρκικὴ καὶ τὴν ἐλληνικὴ. Βλ. Ἰσακ Καμπελῆ, Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης, στὸ «Λεξικὸν τῆς Βορείου Ἑλλάδος» τῆς Γεωργίας Νενέ, Ἀθήναι 1934, σ. 75. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι πρώτη ἐλληνικὴ ἐφημερίδα ποῦ κυκλοφόρησε στὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπῆρξε στὰ 1850 ὁ «Τηλέγραφος τοῦ Βοσπόρου». Προηγήθηκε μεταξὺ τῶν πόλεων τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἡ Σμύρνη στὰ 1831 μὲ τὸν «Φίλον τῶν Νέων», κι ἀκολουθοῦν τὰ Χανιά στὰ 1867 μὲ τὴν «Κρήτη», ἡ Φιλιππούπολις στὰ 1880 μὲ τὴν «Φιλιππούπολιν», τὸ Ἡράκλειο στὰ 1880 μὲ τὴν «Ἐβρομάδα» καὶ ἡ Τραπεζοῦντα μὲ τὸν «Ἀστέρτα τοῦ Πόντου»: βλ. Χρ. Σολομωνίδης, Ἡ δημοσιογραφία στὴν Σμύρνη, Ἀθήναι 1959, σ. 10, καὶ Κ. Μάγερ, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Τύπου, Ἀθήναι 1958, τ. Α', σ. 285.

3. Πάντως οἱ σχέσεις τῆς ἐφημερίδας μὲ τὴ βουλγαρικὴ παροικία Θεσσαλονίκης, ἰδίως τὸ μέρος τῆς ἐκείνου ποῦ δὲν προσχώρησε στὴν ἐξαρχία, ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἀριστες μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ 1883· βλ. δημοσίευμα στὸ φύλλο τῆς 26ης Ἰουνίου 1883, ὅπου ἀπευθύνονται συγχαρητήρια στὴ διεύθυνση τῆς βουλγαρικῆς σχολῆς Θεσσαλονίκης ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐορτῆς λήξεως τοῦ σχολικοῦ ἔτους, στὴν ὁποία παρευρίσκεται καὶ πλῆθος Ἑλλήνων.

ονοτήτων του. Ἡ μικρή κυκλοφορία τῆς ἐφημερίδας καὶ τὰ προσκόμματα πού τῆς θέτουν οἱ ἀρχές κάνουν τὴν ἐπιχείρηση νὰ ἔχει παθητικό. Στὴ δουλειὰ αὐτὴ θὰ χαθεῖ τελικὰ μιὰ δευτέρη ἀξιόλογη περιουσία.

Μὲ τὶς δημοκρατικὲς ἰδέες, τοὺς δεσμοὺς καὶ τὴν περιουσία πού ἔχει, ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολάς θέτει τὴν ἐφημερίδα του κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς κυκλοφορίας της στὴν ὑπηρεσία τῆς μερίδας ἐκείνης τῶν νεωτεριστῶν Ἑλλήνων εὐδῶρον ἀστῶν τῆς Θεσσαλονίκης, πού εισάγοντας στὴν ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς πόλης ἓνα ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα διακυβερνήσεως, ἀνάλογο μ' ὅτι ἴσχυσε στὶς περισσότερες ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ὕστερα ἀπὸ τὴ θέσπιση τῶν Γενικῶν Ἐθνικῶν Κανονισμῶν, κράτιες ὑπὸ τὸν ἔλεγχό της τὰ κοινοτικά πράγματα τῶν Ἑλλήνων μέχρι τὸ 1883. Ἀνήκοντας στὴν προοδευτικότερη πτέρυγα τῆς παράταξης αὐτῆς, ἀπροκάλυπτα φίλος τῆς δημοκρατικῆς Γαλλίας¹ καὶ συνήθως ὑποστηρικτῆς τῆς πολιτικῆς τοῦ Τρικουπῆ², διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸν ἄλ-

1. Τὶς συμπάθειες τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά πρὸς τὴ Γαλλία ἀποδίδει καθαρὰ ἄρθρο του στὸ φύλλο τῆς 26ης Ἀπριλίου 1889, ὅπου μεταξὺ ἄλλων σημειώνονται τὰ ἑξῆς: «Ἡ Ἑλλάς δέον νὰ συμβαδίξῃ πάντοτε μὲ τὰς ἀποφάσεις τῶν μεγάλων δυνάμεων καὶ δὴ τῆς Γαλλίας... τὸ ἀθηναϊκὸν ἀνακτοβούλιον, ἀκολουθοῦν τὴν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου πολιτικὴν τῆς κυβερνήσεως τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας... πράττει οὐ μόνον... ἀλλὰ καὶ ὑπαγορευόμενον ὑπὸ τῆς εὐνομιοσύνης ἦν σύμμαχος ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τρέφει πρὸς τὸ γαλλικὸν ἔθνος». Ἐξάλλου, δύσκολα ἀποκρύπτεται ἡ ἀντιπάθειά του πρὸς τὰ αὐταρχικὰ καθεστῶτα τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης ἢ τῆς Ρωσίας· π.χ. στὸ φύλλο τῆς 7ης Ἰουνίου 1889 ἐπ' εὐκαρία τῶν γάμων τῆς βασιλοπαιδὸς τῆς Ἑλλάδος Ἀλεξάνδρας μὲ τὸ μεγάλο δούκα Παῦλο, χλευάζονται οἱ ἐλπίδες πού τρέφουν οἱ Ἕλληνες γιὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεώς τους στὴ ρωσικὴ κυβέρνησιν.

2. Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά, ἱκανοποιημένη ἀπὸ τὸν μετριοπαθὲ φιλελευθερισμὸ τῶν Γενικῶν Ἐθνικῶν Κανονισμῶν καὶ τοῦ Χαρ. Τρικουπῆ (τὸν ὁποῖο ὁμως ἐγκαταλείπει ὁ «Φάρος» στὶς ἐκλογὲς τοῦ 1885 καὶ τοῦ 1895), φανερῶνεται κάποτε ριζοσπαστικὴ—ἀκόμα καὶ μὲ κάποιες σοσιαλίζουσες ἀποχρώσεις—ἀλλὰ πάντοτε κατὰ τρόπο ὥστε νὰ μὴ ἐκτίθεται σὲ κινδύνους ἢ ἐφημερίδα. Ἐτεῖ ὁ «Φάρος» πανηγυρίζει γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῶν δημοκρατικῶν στὶς ἐκλογὲς τῆς γαλλικῆς ἔθνοσυνελεύσεως τοῦ 1892, ἢ ἄλλοις ἐπιτίθεται κατὰ τῆς ἀποικιακῆς πολιτικῆς τοῦ Ἰταλοῦ πρῶθυπουργοῦ Κρισπι. Ἐπίσης ὁ τρόπος πού παρουσιάζει ἐπεισόδια στὴ Βουδαπέστη, κατὰ τὴν ἐργατικὴ πρωτομαγιά τοῦ 1892, εἶναι ἐλεγκτικὸς γιὰ τὶς αὐστριακὲς ἀρχές. Ὁ «Φάρος», ἐξ-ἄλλου, βλέπει στὶς ἑλληνικὲς ἐκλογὲς τοῦ 1885 μὲ συμπάθεια τὶς ὑποψηφιότητες τοῦ Γ. Φιλάρετου καὶ τοῦ Θ. Χοιδά, κὶ ἀκόμα τὸν ἴδιο χρόνον διαφημίζει τὴν ἐκδιδόμενη στὸ Παρίσι Ἐπιθεώρησιν Κοινωνιστικῶν ἰδεῶν, ὅπου δημοσιεύεται καὶ ἄρθρο τοῦ Κ. Μάρξ. Τέλος, ἡ ἐφημερίδα χαιρετίζει σταθερὰ τὸν ἔορτασμὸ κάθε ἐργατικῆς πρωτομαγιάς καὶ μὲ συμπάθεια ἀναφέρεται σὲ ἐργατικὲς ἀπεργίες στὰ διάφορα εὐρωπαϊκὰ κράτη καὶ ἀποδοκιμᾶζει τὸν τρόπο καταστολῆς τους. Ποτὲ ὁμως ὁ «Φάρος» δὲν θὰ φθάσει νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἐπιβολὴν στὴν Ἑλλάδα τοῦ πολιτεύματος τῆς ἀβασιλεύτου Δημοκρατίας, ἐνῶ ἐπαινεῖ ἐπανεπιλημμένως (π.χ. στὶς 2.11.1889 καὶ στὶς 8.11.1903) τὸν Γεώργιο Α' ὡς συναγματικὸ καὶ δημοκρατικὸτατο βασιλεῖα καὶ ἐλέγχει τοὺς Ἕλληνας πολιτικοὺς—πλὴν τοῦ Τρικουπῆ καὶ ἀργότερα τοῦ Θεοτόκη—ὡς ἀνικάνους.

λο Ἔλληνα τυπογράφο τῆς πόλης, τὸ Νικόλαο Βαγλαμαλιῆ¹, ὁ ὁποῖος συνδέεται μὲ τὶς παλαιᾶς ντόπιες —κατὰ ἓνα μέρος ξεπεσμένες πιά οἰκονομικά — οἰκογένειες, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ὁποίων, σὲ συνεργασία μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν παλαιῶν ἑσναφίων, κυβέρνησαν τὴν ἑλληνικὴ κοινότητα μέχρι περίπου τὸ 1870. Ἔτσι οἱ ἀριστες σχέσεις τοῦ Σ. Γκαρπολά μὲ τὸ κυβερνῶν κόμμα ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ θεωρεῖται γιὰ πολλὰ χρόνια ἡ ἐπιχείρησή του τὸ πῶς καθιερωμένο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο τῆς πόλης, στὸ ὁποῖο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἔφημερίδα καὶ διάφορα βιβλία, τυπώνονται καὶ οἱ ἐπίσημοὶ κανονισμοὶ τῶν κοινοτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἰδρυμάτων τῶν Ἑλλήνων².

Ἄνταν στὰ 1882-83 ὀξύνονται ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνας τῆς Θεσσαλονίκης οἱ συγκρούσεις μεταξὺ τῆς κυβερνώσης παρατάξεως τῶν πλουσίων ἐμπόρων καὶ μιᾶς χαμηλότερης εισοδηματικῆς τάξης, ποὺ ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1884 παίρνει ὑπὸ τὸν ἔλεγχό της τὴν κοινότητα, ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολάς παραμένει ἀρχικὰ πιστὸς στοὺς ἀνθρώπους ποὺ τὸν εἶχαν ὑποστηρίξει³.

1. Παράλληλα μὲ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Σοφ. Γκαρπολά λειτουργεῖ γιὰ πολλὰ χρόνια καὶ ἐκεῖνο ποὺ ἰδρύθηκε στὰ 1867 ἀπὸ τὸν Νικ. Βαγλαμαλιῆ, στὸ ὁποῖο μπαίνουν ἀργότερα καὶ ἄλλοι συνεταιροί. Τὴν ὑπαρξὴ στὴ Θεσσαλονικὴ δύο ἑλληνικῶν τυπογραφείων καὶ ἑνὸς ἑλληνικοῦ βιβλιοπωλείου πιστοποιεῖ τὸν Ἰανουάριο 1880 ἔγγραφη διαμαρτυρία τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, ὑπογραφομένη ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Καλλίνικο, ἐπ' εὐκαιρία ἐκθέσεως τοῦ ἐδῶ προξένου τῆς Ρουμανίας, ἀμφιβητοῦσης τὴν ὑπαρξὴ ἑλληνικῆς κοινότητος στὴ Θεσσαλονικὴ βλ. Ν. Γκαρπολά, Πῶς ἡ Μακεδονία παρέμεινε ἑλληνικὴ, Θεσσαλονικὴ 1934, σ. 174.

2. Ἔτσι τυπώνονται στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Σ. Γκαρπολά μεταξὺ ἄλλων ὁ ἐτήσιος ἀπολογισμὸς τοῦ Φιλεκαπαιδευτικοῦ Συλλόγου, καθὼς καὶ φυλλάδιο μὲ λόγους κατὰ τὰ ἐγκαίρια τοῦ Διδακκαλείου Θεσσαλονίκης στὰ 1876, οἱ κανονισμοὶ τῆς Ἑλληνικῆς Λέσχης Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Σωματείου (Ταμείου Ἀλληλοβοηθείας) Σιδηροδρομικῶν Ἑπαλλήλων «Φίλεργος Ἀδελφότης» στὰ 1879· ἐπίσης ὁ Κανονισμὸς τῆς Φιλοπτώχου Ἀδελφότητος στὰ 1880 καὶ πάλι στὰ 1888· βλ. Ντίνου Χριστιανόπουλου, ἔ.ἀ., ἀριθ. 48, 49, 52, 53, 57 καὶ 80.

3. Βλ. π.χ. ἐπίθεση τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά, στὸ φύλλο τῆς 23ης Ἰουλίου 1883 κατὰ τὸν ἀντιτιθεμένον στὸ συντηρητικὸν μητροπολίτη Καλλίνικο. Ἐπίσης, τὴν παραμονὴ τῆς συγκλήσεως τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῆς Κοινότητος τῆς 14ης Ἰουλίου 1885, ὁ «Φάρος τῆς Μακεδονίας» μαζί μὲ τὸ σχόλιο ἐπαινετικὸ γιὰ τὸ νέο μητροπολίτη Γρηγόριο Καλλιῆ, συμπαθοῦντα τὶς ἀπόψεις τῶν δημοκρατικῶν, δημοσιεύει προκήρυξη μελῶν τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος διαμαρτυρομένων γιὰ «τὰ ἀπὸ τίνος χρόνου κακῶς κείμενα» στὰ πράγματα τῆς κοινότητος καὶ ἐνδιαφερομένων γιὰ «τὸ καλῶς ἐννοοῦμενον συμφέρον τοῦ λαοῦ», στὴν ὁποία ὑποστηρίζονται γνωστὲς ἀντιδραστικὲς θέσεις. Στις 17 Ἰουλίου 1885 πάλι ἡ ἔφημερίδα, σχολιάζοντας τὰ διαδραματισθέντα κατὰ τὶς ἐκλογὰς τῆς 14ης Ἰουλίου 1885, ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ ἐκ τῶν ἡγετῶν τῶν δημοκρατικῶν Κοῖδῆ. Ἀκόμα καὶ στις 26 Μαρτίου 1886 ὁ Σ. Γκαρπολάς δημοσιεύει κυκλοφοροῦσα στὴν πόλιν διάδοσι ὅτι «οἱ περὶ τὴν μητρόπολιν, οἵτινες περιήγαγον τὴν ἀτυχεῖ κοινότητα ἡμῶν εἰς ἡν παρέστη θέσις», συνῆταξαν καὶ διένειμαν στὸ λαὸ ἐν ὄψει τῶν ἐπικείμενων ἐκλογῶν τὸ κατὰ τὴν συμφωνία μεταξὺ τῶν δύο κοιμάτων προβλεπόμενον κοινὸ ψηφοδέλτιο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀ-

Ὁ κρυμμένος ὁμῶς μέχρι τώρα ριζοσπαστισμός του τὸν φέρνει σιγά σιγά κοντὰ στοὺς νέους κυβερνήτες, καὶ γιὰ ἓνα διάστημα προσπαθεῖ νὰ παίξει ἓναν ὑπερκομματικὸ καὶ συμφιλιωτικὸ ρόλο. Πάντως, ὅσο ὁ Σ. Γκαρπολάς ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι εὐπορος, οἱ δεσμοὶ του μὲ τὸ παλιὸ περιβάλλον του θὰ μένουν στενοί¹. Ἀλλάζει στρατόπεδο καὶ ταυτίζεται ἀπόλυτα μὲ τὴν κυβερνώσα δημοκρατικὴ παράταξη ὅταν ἀρχίζει ἡ οἰκονομικὴ του πτώση, ἰδίως ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1887, ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία παραδίδει τὴ δι-εὐθυνση συντάξεως τῆς ἐφημερίδας στὸν Σπυρίδωνα Τζανότη². Στὰ δύο χρό-νια ποὺ ὁ μαχητικότετος αὐτὸς δημοσιογράφος ἀρθρογραφεῖ στὸ φύλλο τοῦ Γκαρπολά, ἡ ἐφημερίδα παίρνει γιὰ πρώτη φορὰ ἀνεπιφύλακτα δημοκρα-τικὴ θέση. Ὑποστηρίζει τὴν πολιτικὴ τοῦ προοδευτικοῦ μητροπολίτη Γρη-γορίου Καλλιῆ καὶ ἐπιτίθεται μὲ βιαιότητα κατὰ τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ προσωπικὰ κατὰ τὸν ἡγετὸν τῆς³, σὲ τέτοιο βαθμὸ ὥστε τὸ γραφεῖο λογο-

πέκλεισαν πολλοὺς ποὺ ἔδικαιούτο νὰ εἶναι ὑποψήφιοι, ἐνῶ περιέλαβαν σ' αὐτὸ φίλους τους, ποὺ δὲν εἶχαν τὰ νόμιμα προσόντα.

1. Τὴν καλὴ οἰκονομικὴ κατάσταση τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά καὶ τὶς συνεχιζόμενες στενὲς σχέσεις του μέχρι τὸ 1886 μὲ τὸ μεγάλο ἑλληνικὸ κεφάλαιο τῆς Θεσσαλονίκης μαρτυρεῖ καὶ ἡ διὰ δαπανῶν του ἐκτύπωση καὶ διανομὴ σωζώμενου στὴ δημοτικὴ βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης φυλλαδίου μὲ ἐπικηδεύεις λόγους γιὰ τὴν Πουλχερία Πρασ-κάκη, γόνου πλουσιωτάτης οἰκογένειας τῆς πόλης καὶ μεγάλῃ ἐδεργέτιδα τῶν κοινωφε-λῶν καταστημάτων τῆς κοινότητος.

2. Ὁ Σπύρος Τζανότης πρέπει νὰ ἀναγνωρισθεῖ ὡς ὁ πρῶτος Ἕλληνας πολιτικὸς ἀρ-θρογράφος τῆς Θεσσαλονίκης. Γεννιέται στὴ Ζακύνθο καὶ ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ στὰ 1876 μὲ ποιήμα του στὸ «Ποιητικὸ Ἀνθῶνα» τοῦ Ἰωάννη Τσακασιάνου, ὅπου συνε-ργάζεται μέχρι τὸ 1878. Στὴ Δημόσια Βιβλιοθήκη Ζακύνθου (ἀριθ. καταλόγου 6302) σώ-ζεται ποιητικὴ συλλογὴ του τριάντα σελίδων, τῆς ὁποίας λείπουν τὸ πρῶτο καὶ τὸ τε-λευταῖο φύλλο. Στὰ κείμενά του διακρίνονται καθαρὰ ρομαντικὲς ἐπιδράσεις, πῶς πολὺ ὁμῶς εἶναι διαποτισμένος ἀπὸ ριζοσπαστικὲς ἰδέες, ποὺ ἔρχονται κυρίως τὴν ἐποχὴ αὐ-τὴ ἀπὸ τὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἰταλία. Τὴν ἀνάληψη ἀπ' αὐτὸν τῆς συντάξεως τοῦ «Φάρου τῆς Μακεδονίας» τὸν Ὀκτώβριο 1887, πιθανὸν μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ γεννημένου στὴ Σμύρνη, ἀλλὰ Ζακύνθου στὴν καταγωγὴ Μαρίνου Κουτούβαλη, μᾶς πληροφορεῖ δημο-σιασμὰ τῆς 18ης Ἰουνίου 1888. Οὐσιαστικὰ παύει νὰ γράφει τὸ «Φάρου τῆς Μακεδο-νίας» ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1889. Τὸν Ἰούνιο 1889 μεταβαίνει γιὰ σύντομο διάστημα στὴ Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἴσως δίνει μιὰ τελευταία μάχη γιὰ τὴν παραμονὴ τοῦ Γρηγό-ριου Καλλιῆ ὡς μητροπολίτη Θεσσαλονίκης. Ἀναχωρῶντας ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ, σύμφωνα μὲ εἶδηση τῆς 11ης Ὀκτωβρίου 1889, ἐγκαθίσταται στὴ Σμύρνη, ὅπου ὁμῶς δὲν φαίνεται νὰ δημοσιογραφεῖ σὲ καμιά ἀπὸ τὶς ἐκεῖ ἐκδιδόμενες ἑλληνικὲς ἐφημερί-δες.

3. Βλ. συνεχεῖς καὶ ὀξύτερες ἐπιθέσεις τοῦ «Φάρου τῆς Μακεδονίας» στὰ φύλλα 1.7.1887, 18.5.1888 καὶ 20.7.1888, στὸ τελευταῖο τῶν ὁποίων δημοσιεύεται ἐπιστολὴ ἀνα-νύσθη ἐλέγχουσα τὴν ἀντιπολίτευση ὡς «τὸ παλιὸ ἀριστοκρατικὸ κόμμα ποὺ προσπα-θεῖ νὰ παραμερίσῃ τὶς κοινοτικὲς ἀρχὲς ποὺ ἐξελέγησαν ἀπὸ τὸν λαόν». Ὁμοίως, στὸ φύλ-λο τῆς 24ης Αὐγούστου 1888 παρατίθεται ἔγγραφο τῆς ἀντιπροσωπείας τῆς ὀρθοδόξου

κρισίας τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Θεσσαλονίκης ἐκδίδει διαταγὴ πρὸς ἀπαγορεύει προσωρινὰ τὴν ἀναγραφὴ στὸν τύπο κάθε εἰδήσεως καὶ σχολίου σχετικῶς μὲ τὸ κοινοτικὸ ζήτημα¹. Ἡ βαθιὰ ὅμως ἐμπλοκὴ αὐτὴ στὶς κοινοτικὲς διαμάχες δημιουργεῖ ἐχθρότητες, περιορίζει τὴν κυκλοφορία τῆς ἐφημερίδας πρὸς ἀναγνώστες τῆς εἶναι κυρίως εὐποροὶ ἀστοί, καὶ τελικὰ ἐπιδεινώνει τὴν οἰκονομικὴ κρίση τῆς ἐπιχειρήσεως. Στὰ 1889 ἔχομε τὴν ἔκδοση τοῦ τελευταίου βιβλίου ἐκ τῆς τυπογραφίας Σοφ. Γκαρπολά². Ἄπ' ἐδῶ καὶ πέρα τὸ τυπογραφεῖο συνεχίζει νὰ λειτουργεῖ μόνον ὡς πιεστήριο τῆς ἐφημερίδας, ἐγκατεστημένο μέχρι τὸ Μάιο 1892 σὲ κατάστημα τῆς ὁδοῦ Φραγκομαχαλᾶ ἀριθ. 102. Ἐπανειλημμένες δημοσιεύσεις στὴν ἐφημερίδα ἀπὸ τὸ Μάιο 1892 προδίδουν τὴ μεγάλη οἰκονομικὴ στενότητά της, γνωρίζοντας στοὺς ἀναγνώστες ὅτι τὰ γραφεῖα καὶ τὸ τυπογραφεῖο τῆς μεταφέρθηκαν «προσωρινῶς» στὴν ὁδὸ Ἁγίου Νικολάου ἀριθ. 20, ὅπου καὶ ἡ κατοικία τοῦ ἐκδότη. Αὐτὴ ἡ κατάσταση διαρκεῖ πάνω ἀπὸ δύο χρόνια, ὡς τὴ στιγμή πρὸς οἱ πιστωτὲς τῆς ἐφημερίδας παίρνουν στὰ χέρια τους τὴ διαχείρισή της καὶ διακόπτουν τὴν ἔκδοσή της τὸ Σεπτέμβριο 1894³.

Ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολάς κατορθώνει νὰ ἔλθει σὲ κάποιο συμβιβασμὸ μὲ τοὺς δανειστὲς του καὶ ἐπανεκδίδει τὸ «Φάρο τῆς Μακεδονίας» στὶς 25 Φεβρουαρίου 1895. Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1889 εἶχε ἀντιληφθεῖ τὸν κίνδυνο τῆς ἀπειλούμενης οἰκονομικῆς καταστροφῆς ἀπὸ τὴν ἐμπλοκὴ του στοὺς κομματικοὺς ἀγῶνες καὶ προσπάθησε νὰ ἀνακρούσει πρῶμη. Ἦδη τὸ καλοκαίρι τοῦ ἔτους ἐκείνου λύεται ἡ σύμβαση τοῦ Στ. Τζανότη καὶ ὁ ἄτυχος μητροπολίτης Γρηγόριος ἐγκαταλείπεται, μὲ μιὰν ἔνοχη σιωπῇ, στὴν τύχη του. Ἀπὸ τὶς στήλες τῆς ἐφημερίδας ἀπ' ἐδῶ καὶ πέρα ἐλαχιστοποιοῦνται οἱ κομματικὲς διαμάχες μέσα στὴν κοινότητα καὶ ἀποφεύγεται ἠθελήμενα κάθε πολιτικὸς χρωματισμὸς του. Καθὼς ὅμως ἀπὸ τὸν

ἐλληνικῆς κοινότητος Θεσσαλονίκης πρὸς τὸ οἰκουμενικὸ πατριαρχεῖο στὸ ὁποῖο κατηγοροῦνται οἱ «ἀρχοντες» ὅτι προκάλεσαν ἐπέμβαση τῶν Τούρκων στὰ ἑσωτερικὰ τῆς κοινότητος γιὰ κομματικὰ ὀφέλη.

1. Βλ. ἐπίσημη δημοσίευση στὸ φύλλο τῆς 12ης Ὀκτωβρίου 1888 τοῦ «Φάρου τῆς Μακεδονίας».

2. Πρόκειται γιὰ τὴν ἰδιαίτερα ἐπιμελημένη τυπογραφικὰ ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Μαρίνου Κουτούβαλη, Λυρικαὶ Ποιήσεις, Παλμοὶ καὶ Κύματα. Βλ. Ντίνο Χριστιανόπουλου, Λογοτεχνικὰ βιβλία καὶ περιοδικὰ πρὸς τυπώθηκαν στὴ Θεσσαλονίκη (1850-1950), Θεσσαλονίκη 1980, ποίηση ἀριθ. 7. Μικρὰ κείμενα, πεζὰ καὶ ἔμμετρα, τοῦ Μαρίνου Κουτούβαλη δημοσιεύονται κατὰ καιροὺς καὶ στὸ «Φάρο τῆς Μακεδονίας».

3. Βλ. κύριο ἄρθρο τῆς 25ης Φεβρουαρίου 1895 στὸ «Φάρο τῆς Μακεδονίας» καθὼς καὶ Ἰωάννη Μπήτου, Ἡ ἐξέλιξις τῆς δημοσιογραφίας εἰς τὴν Μακεδονίαν, στὸ «Μακεδονικὸ Ἡμερολόγιον» τοῦ Ν. Σφενδόνη, 1925, σ. 73, ὅπου ἀναφέρονται ὡς διαχειριστὲς τῆς ἐφημερίδας οἱ Μ. Κουτούβαλης καὶ Γρ. Βαγλαμαλῆς.

Ίουνιο 1889 με την επέμβαση του πατριαρχείου έχει επέλθει μεταξύ των αντιμαχομένων μερίδων κάποιος συμβιβασμός και τὸ μέχρι τώρα κόμμα τῆς ἀντιπολιτεύσεως μετέχει ἐκ νέου στὴ διοίκηση τῶν κοινοτικῶν πραγμάτων, ἡ ὄψιμη μεταστροφή τῆς ἐφημερίδας, ὕστερα ἀπὸ τὸν ἐπιδειχθέντα φανατισμὸ δὲν φέρνει τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα.

Πάντως, εἴτε γιὰ τὸ πάθημα ἐγίνε μάθημα, εἴτε γιὰ τὸ πρᾶγμα ἀποχρωματίσθηκαν πολιτικὰ οἱ συγκρούσεις μεταξύ τῶν Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλονίκης, γιὰ τὸν Σοφοκλῆ Γκαρπολά ἀπὸ τὸ 1890 καὶ ὕστερα οἱ διαμάχες αὐτές, ποὺ συνεχίζονται ἄλλοτε ὀξύτερες καὶ ἄλλοτε σὲ χαμηλότερο τόνο μέχρι τὸ 1903, ὀφείλονται ἀποκλειστικὰ σὲ συγκρούσεις φιλοδοξιῶν καὶ ἀτομικῶν συμφερόντων τῶν ἡγετῶν τῆς κοινότητος. Ἀπὸ τὴν πολεμικὴ τῆς περιόδου 1887-1888 θὰ τοῦ μείνει μόνον ἡ συνήθεια τῶν προσωπικῶν ὀξυτάτων ἐπιθέσεων ἐναντίον ὀρισμένων ἀπὸ τοὺς ἐκάστοτε ἰσχυροὺς Θεσσαλονικεῖς, ποὺ τελικὰ δὲν ἔβλαψαν παρὰ τὸν ἴδιο τὸ συντάκτη τους¹.

Πολὺ ἀργότερα, μετὰ τὸ 1900, κυκλοφόρησαν σὲ βῆρος κυρίως τῶν γιῶν τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά διάφορες φήμες ὅτι στὴν κριτικὴ τους ἐναντίον ὀρισμένων παραγόντων τῆς κοινότητος δὲν ἦταν ἀνιδιοτελεῖς καὶ ὅτι κάποτε χρηματίζονται γιὰ νὰ μὴ δημοσιεύσουν τὶς πληροφορίες τους. Φυσικὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐλεγχθεῖ σήμερα τὸ ὑποστατὸ τῆς κατηγορίας.

Ἡ ἐφημερίδα κυκλοφορεῖ ἀρχικὰ τετρασέλιδη σὲ σχῆμα τέταρτο μεγάλο δυὸ φορές τὴν ἐβδομάδα, μετὰ τὸν ἐπεξηγηματικὸ ὑπότιτλο «ἐφημερίς ἐμπορικὴ καὶ τῶν εἰδήσεων». Ἡ τιμὴ τοῦ φύλλου τῆς, ποὺ εἶναι ἀρχικὰ σαράντα παράδες, γίνεται στὰ 1900 τριάντα παράδες. Μετὰ τὸ 1904 μετατρέπεται σὲ τρισεβδομαδιαία καὶ ἀργότερα σὲ καθημερινή, ἐνῶ ἡ τιμὴ τῆς μειώνεται σὲ εἴκοσι παράδες καὶ ὁ ὑπότιτλος τῆς ἀλλάζει σὲ «ἐφημερίς οἰκονομικὴ, πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ». Κατορθώνει νὰ βρισκεται ἀρκετὰ ἐνημερωμένη εἰδησεογραφικὰ τόσο στὸ διεθνὴ τομέα, ὅσο καὶ στὰ ἐσωτερικὰ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ εἰδήσεις τῆς δευτέρης κατηγορίας λογοκρίνονται² καὶ συχνὰ βρίσκει κανεὶς στὶς σελίδες τῆς ἐφημερίδας διάφορα τεχνάσματα γιὰ νὰ μπορέσει ὁ δημοσιογράφος νὰ μεταδώσει στοὺς ἀναγνώστες του αὐτὸ ποὺ θέλει. Ὑπάρχει ἀκόμα σὲ κάθε φύλλο ξεχωριστὴ στήλη μετὰ τὶς ἐξ Ἑλλάδος εἰδήσεις, συνήθως ἰδιαίτερα ἐκτεταμένη. Κυρίως ὅμως ἡ ἐφημερίδα ἀποτελεῖ μοναδικὴ καὶ πολυτιμότερη πηγὴ

1. Βλ. π.χ. ἄρθρο στὸ φύλλο τῆς 27ης Ἰουλίου 1891, ἐπιγραφόμενο «Φιλεκαπαιδευτικὸς Σύλλογος καὶ Παρασυναγωγὴ», ὅπου περιέχεται ἔντονη κριτικὴ τῆς πολιτείας τοῦ προύχοντος Γρηγορίου Γράβαρη.

2. Βλ. π.χ. κύριο ἄρθρο στὸ φύλλο τῆς 24ης Αὐγούστου 1891 μετὰ τίτλο ἢ Ἀησιεῖα, ποὺ ἔχει λογοκριθεῖ καὶ ἔχει ἀφεθεῖ κενὸς χώρος στὴ θέση τοῦ περικοπέντος κειμένου.

ἀπὸ τὴν ὁποία μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀντλήσει πάμπολλες εἰδήσεις σχετικὰ μετὰ τὴν δράση τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῶν μακεδονικῶν πόλεων στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος.

Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολάς ἐμφανίζεται διακείμε-

Ὁ ΔΙΑΝΟΜΕΥΣ ΤΟΥ «ΦΑΡΟΥ» ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἐπὶ τῷ νεῷ ἔτει

1900

Σὰν τὸ πουλὶ ποῦ ἐδῶ κ' ἐκεὶ μαζεύει τὰ κλάδιά του,
Καὶ μετὰ αὐτὰ δλόχαρα τεργιάζει τὴ φωλιὰν του.
Καὶ τὸ συνδράμουν, ὁ Θεὸς κ' ἄνθρωποι ἀκόμα,
Καὶ τοῦ χαρίζουν καὶ ζωὴ καὶ τὴ λαλιὰν στὸ στόμα.

Ἔτσι κ' ὁ «Φάρος» ὁ πτωχὸς μετὰ ἅπαν τὴν καρδιάν του
Μαζεύει ἀνοθεὺς μετὰ μυραδιαῖς καὶ χιτίζει τὴ φωλιὰν του,
Καὶ σπέρνει σ' ὅλων ταῖς καρδίαις περίφανα λουλούδια
Καὶ τραγουδᾷ ἀθάνατα οὐράνια τραγούδια,

Ἔτσι διαβῆκαν εἴκοσι καὶ τέσσαρα εὐτυχισμένα χρόνια,
Ποῦ ἔζησε τραγουδιστὰ μετὰ χρυσὰ ἑλπίδια,
Καὶ τώρα ποῦ τὸν δέρνουνε χειμῶνας καὶ τὰ χιόνια,
Ζητεῖ ζεστὰ παρηγοριά, ἀθάνατη ἀχτίδα.

Κι' ἐγὼ ὁ μικρὸς διανομεὺς τοῦ «Φάρου» ὁ κατ' ἐμὸν,
Ἐλπίζω μὴ σταλαγματιὰ δροσὴ εἰς τὰ δεινὰ μου.
Καὶ φάλλω τὴν καλὴν χρονιά μετὰ ἀνθὴ στολισμένον
Μὲ χίλιας δυνά θείαις εὐχαῖς· ὅλα τ' ἀφεντικά μου.

Ἐν Θεσσαλονικῇ τῇ 1 Ἰανουαρίου 1900.

Μὲ ἓνα μονόφυλλο ὅπως αὐτό, ὁ διανομέας τοῦ «Φάρου» συνέλεγε στὴν ἀρχὴ κάθε χρόνου τὸ συνηθισμένον φιλοδώρημα ἀπὸ τοὺς συνδρομητὰς τῆς ἔφημερίδας νος συμπαθῶς πρὸς τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν, οἱ ἀρχεὺς βρῖσκουν ἀφορμὰς καὶ δύο τουλάχιστον φορὰς προβαίνουν σὲ κλείσιμο τῆς ἔφημερίδας. Ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐρμῆς» ἡ ἔφημερίδα κυκλοφορεῖ ἕξ χρόνια. Στὰ 1881 μετονομάζεται σὲ «Φάρος τῆς Μακεδονίας» καὶ ἐπιβιώνει μετὰ τὴν νέα αὐτὴ ὀνομασία μέχρι τὸ 1897¹. Στὰ 1887 ἀποκτᾷ σχῆμα δευτέρου μικροῦ. Ὑποχρεῶνε-

1. Δυστυχῶς πουθενὰ δὲν σώζεται μιὰ πλήρης σειρὰ φύλλων τῆς ἔφημερίδας τῶν Γκαρπολάδων, γιὰ νὰ ἐλεγχθοῦν οἱ διάφορες πληροφορίες, συχνὰ ἀντιφατικὰς, σχετικὰ

ται να κλείσει κατά τόν έλληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, επανεκδίδεται στα 1898 με τó νέο τίτλο «Φάρος τής Θεσσαλονίκης» αλλά πάλι κλείνει στα 1906, πιθανόν εξαιτίας τής έντονης κριτικής της κατά τής ανεπαρκείας τών τουρκικών άρχων να άντεπεξέλθουν στους ένόπλους Βουλγάρους, που λυμαίνονται τή μακεδονική ύπαιθρο. Έτσι, με άναγκαστικές διακοπές, όλοένα επιδεινούμενη οικονομική στενότητα αλλά και αξιοθαύμαστη άντοχή, ή έφημερίδα συνεχίζει τήν έκδοσή της, με τούς διαδοχικούς προαναφερθέντες τίτλους, μέχρι τó 1912, λίγους μήνες μετά τó θάνατο τού ίδρυτή της στις 31 Δεκεμβρίου 1911 στην Άθήνα, όπου βρισκόταν εγκατεστημένος ó Σοφοκλής Γκαρπολάς, άφ' ότου εγκατέλειψε τή Θεσσαλονίκη πέντε χρόνια νωρίτερα¹.

7. Τή διεύθυνση τής έφημερίδας κατά τήν τελευταία περίοδο τής έκδόσεώς της έχουν δύο άπό τά παιδιά τού Σοφοκλή Γκαρπολά, ó Άλέξανδρος και ó Νικόλαος, που δέν συνόδευσαν τήν ύπόλοιπη πατρική οικογένεια κατά τήν κάθοδό της στην Άθήνα.

Άπ' αούτους ó μεγαλύτερος, ó Άλέκος Σ. Γκαρπολάς, γεννημένος περι τó 1870 στη Θεσσαλονίκη και έχοντας σπουδάσει στην Έμπορική Σχολή τής Χάλκης, περιορίζεται στο ρόλο τού ύποδιευθυντή και οικονομικού διαχειριστή τού «Φάρου τής Θεσσαλονίκης»². Φαίνεται όμως ότι τά δύο άδελφια, λόγω και τών άθλιών οικονομικών τους, δέν τά πήγαν καλά μεταξύ τους, γιατί στο τέλος τού 1910, για ένα μικρό διάστημα που είχε διακοπεί προσωρινά ή έκδοση τής οικογενειακής έφημερίδας τών Γκαρπολάδων, ó Άλέκος εκδίδει μόνος άλλη έφημερίδα, τó εφημέρο «Έθνος»³. Έξακολουθεί να ζει στη Θεσσαλονίκη και μετά τήν άπελευθέρωση, αλλά στα 1919 κατεβαίνει και εγκαθίσταται στην Άθήνα, όπου πεθαίνει στα 1942.

με τή συνέχεια, τούς τίτλους και τόν άκριβή χρόνο διακοπής τής έκδόσεώς της. Στη βιβλιοθήκη τού Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ύπάρχει σειρά με τόμους τών ετών 1875-1894· επίσης στην Έθνική Βιβλιοθήκη βρίσκονται τρεις τόμοι με φύλλα τών περιόδων 16.2.1891-4.3.1895 και 1.1-31.12.1903. Τά παρατιθέμενα στο κείμενο στοιχεία σχετικά με τίς μεταβολές τού τίτλου τής έφημερίδας προέρχονται άπό άυτονία τών άνωτέρω τόμων καθώς και μεμονωμένων φύλλων τών ετών 1900, 1901 και 1908.

1. Κατά τήν κηδεία τού Σοφοκλή Γκαρπολά που γίνεται με μεγάλη έπισημότητα τού άπονέμονται και δημόσιες τιμές, καθώς είχε τιμηθεί άπό τήν Έλληνική Πολιτεία με τόν άργυρό σταυρό τού Τάγματος τού Σωτήρος. Ό τάφος του σώζεται ακόμα στο Α΄ Νεκροταφείο Άθηνών, όπου επίσης βρίσκεται και ó τάφος τού Άλέκου Σ. Γκαρπολά.

2. Αύτοψία φύλλου τής 26ης Φεβρουαρίου 1908.

3. «Έθνος», Έθνική Έφημερίς εκδιδόμενη τρίς τής εβδομάδος ύπό τού κ. Άλέκου Γκαρπολά· βλ. σχετικές όμοιες άγγελίες στα τεύχη τής 10ης και τής 17ης Δεκεμβρίου 1910 τής εκδιδόμενης στη Θεσσαλονίκη Οικονομικής Έπιθεωρήσεως τού Θ. Κ. Έρακλειδή, σ. 255 και 280.

Τυπικά ἀλλὰ και οὐσιαστικά τὸν «Φάρο τῆς Θεσσαλονίκης» ἀπὸ τὸ 1906 διευθύνει ὁ μικρότερος ἀδελφός, ὁ Νικόλαος Σ. Γκαρπολάς¹. Αὐτὸς δίνει τὴν κατεύθυνση γιὰ τὴν πολιτικὴ γραμμὴ πού θὰ πάρει ἡ ἐφημερίδα στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ἐκδόσεώς της, αὐτὸς, μὲ τὶς γενικὲς ἀντιπάθειες πού θὰ συγκεντρώσει στὸ πρόσωπό του, θὰ εἶναι και ὁ ἱπαίτιος γιὰ τὸ ὀριστικὸ κλείσιμό της στὰ 1912.

Νεαρότατος ἀκόμη παρουσιάζεται γιὰ πρώτη φορὰ διευθυντῆς τοῦ «Φάρου τῆς Μακεδονίας» ἀπὸ τὸ Φεβρουάριο 1892 μέχρι τὸν Ἰούνιο τοῦ ἐπομένου ἔτους². Ἐξαφανίζεται γιὰ λίγο ἀπὸ τὸ προσκήνιο γιὰ νὰ ἐμφανισθεῖ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1894 συνδιευθυντῆς τῆς ἐφημερίδας, κοντὰ τὸν πατέρα του. Χωρὶς τὶς γνώσεις, τὴν περιουσία και τὸ παλαιὸ κύρος τοῦ ἱδρυτῆ τοῦ «Ἐρμῆ» και πολιτικὰ συντηρητικότερός του, ἀκολουθεῖ τὴ μετριοπαθῆ, φιλοτουρκικὴ πολιτικὴ ἐκείνου, ἀγωνιζόμενος γιὰ τὴν ἐπιβίωση, πράγμα ὅμως πού δὲν σώζει τὴν ἐφημερίδα ἀπὸ τὸ κλείσιμο τοῦ 1897. Πατέρας και γιὸς τὴν ἐπανεκδίδουν λίγο ἀργότερα. Ἀπὸ τὸ 1903 ὅμως δὲν ἔχουν νὰ ἀντιμετωπίσουν μόνο τὶς γνωστὲς δυσκολίες ἀλλὰ και ἕναν ἐπικίνδυνο ἀνταγωνιστῆ, μιὰ νέα ἐλληνικὴ ἐφημερίδα. Εἶναι ἡ «Ἀλήθεια» τοῦ Σ. Μουρατόρι, πού ἀφθαρτῆ και δυναμικὴ, στηριζόμενη στοὺς ἱκανοὺς συνεργάτες της Ι. Κουσκουρα και Ι. Μπῆτο, καθὼς και στὸ γεγονός ὅτι πουλιέται σὲ μικρότερη τιμὴ ἀπὸ τὸ «Φάρο τῆς Θεσσαλονίκης», σύντομα προηγεῖται σὲ κυκλοφορία³. Οἱ δύο ἐφημερίδες ἐκδίδονται ταυτόχρονα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος και ἐκμεταλλεόμενες τὴν ἀντιπάθεια τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐργάζονται ἱκανοποιητικὰ ὑπερασπίζοντας τὶς ἐλληνικὲς θέσεις.

Μὲ τὴν ἐπαναφορὰ στὰ 1908 ἀπὸ τοὺς νεοτούρκους τοῦ ὀθωμανικοῦ Συντάγματος τοῦ 1876 πού καταργεῖ τὴν προληπτικὴ λογοκρισία ἐπὶ τοῦ τύπου, ὁ Νίκος και ὁ Ἀλέκος Γκαρπολάς, μόνοι μετὰ τὴν ἀναχώρησή τοῦ

1. Ἰωάννου Μπῆτου, Ἡ προοδευτικὴ ἐξέλιξις τοῦ Ἑλληνικοῦ Τύπου τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ τελευταῖα τεσσαράκοντα ἔτη, στὸ «Λεύκομα Βορείου Ἑλλάδος» τῆς Γ. Νένε, Ἀθήναι 1934, σ. 35.

2. Αὐτοψία φύλλων τῆς 1ης Φεβρουαρίου 1892 και τῆς 26ης Μαΐου 1893.

3. Ἡ τιμὴ τῆς «Ἀλήθειας» ὀρίσθηκε ἀρχικὰ εἴκοσι παράδες. Ὁ «Φάρος τῆς Θεσσαλονίκης» δὲν μπόρεσε νὰ τὴν ἀκολουθήσει παρὰ ἀρκετὰ ἀργότερα. Πιὸ ἀργὰ στὰ 1909, ἡ «Ἀλήθεια» θὰ μειώσει τὴν τιμὴ της ἀκόμη περισσότερο, στοὺς δέκα παράδες. Ἐξάλλου, γιὰ τὴν κυκλοφορίαν τῶν ἐλληνικῶν ἐφημερίδων τῆς Θεσσαλονίκης τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μοναδικὴ πληροφορία πού ἔχομε εἶναι ὁ ἰσχυρισμὸς τῆς «Ἀλήθειας», στίς 3.8.1909, ὅτι τυπνέται σὲ τέσσαρες χιλιάδες φύλλα. Στὰ 1903 ἀμφίβολο εἶναι ἂν ἡ κυκλοφορία τοῦ «Φάρου τῆς Θεσσαλονίκης», πού τὴν ἐποχὴ αὐτὴ δὲν διατίθεται πρὸς πώληση ἐλεύθερα σὲ μεμονωμένα φύλλα ἀλλὰ ἀποστέλλεται μόνον στοὺς ἐγγεγραμμένους συνδρομητῆς του μὲ διανομὴ ἢ μετὰ ταχυδρομείο, θὰ ξεπερνοῦσε τὶς λίγες ἑκατοντάδες.

πατέρα τους, με κυρίους συνεργάτες τὸν Γεώργιο Χατζηκυριακοῦ καὶ τὸ νεαρὸ Βασίλειο Μεσολογγίτη¹, βλέπουν νὰ ἀνοίγουν στὴν ἐφημερίδα τους ἄγνωστα μέχρι τώρα γιὰ τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία περιθώρια γιὰ πολιτικὴ δράση. Ὁ «Φάρος τῆς Θεσσαλονίκης», ὅπως καὶ ἡ «Νέα Ἀλήθεια» τοῦ Ι. Κούσκουρα, ποὺ διαδέχεται τὴν «Ἀλήθεια» τοῦ Σ. Μουρατόρι, χαιρετίζουν μὲ ἐνθουσιασμό τὴν ἐπανάσταση τῶν νεοτούρκων. Ἀλλά, ἐνῶ στὸ φύλλο τοῦ Κούσκουρα καὶ στὴν πρωτοεμφανιζόμενη στὰ 1911 «Μακεδονία» τοῦ Κ. Βελλίδη, ποὺ κυρίως ἐκφράζουν τώρα τὶς πολιτικὲς ἐπιλογὲς τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας, τὸν ἀρχικὸ ἐνθουσιασμό γιὰ τοὺς νεοτούρκους διαδέχεται ἔντονος σκεπτικισμός, ἡ ἐφημερίδα τῶν Γκαρπολάδων ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει πιστὴ στὸ Κομιτάτο. Στὸ μαχητικὸ ἐθνικιστικὸ συναγερμὸ ποὺ ἐμφυχνώνει τώρα τοὺς Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας, ἰδιαίτερα συσπειρωμένους γύρω ἀπὸ τὸ Προξενεῖο Θεσσαλονίκης ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνάληψη τῆς πρωθυπουργίας στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο², ἀντιτάσσει μιὰ ὑπερεθνικὴ ἰδεολογία, ποὺ σὲ ἓνα χῶρο παθιασμένων ἐθνικῶν συγκρούσεων, ὅπως ἡ Μακεδονία τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, δὲν μπορεῖ νὰ πείσει σχεδὸν κανένα. Ἐντούτοις, παρὰ τὰ διαβήματα τοῦ ἑλληνικοῦ προξενείου, παρὰ τὴ διαφωνία τῶν κυρίων συνεργατῶν του, πρῶτα τοῦ Γ. Χατζηκυριακοῦ καὶ ἀργότερα τοῦ Β. Μεσολογγίτη, ποὺ ἀποχωροῦν διαδοχικὰ δυσαρεστημένοι ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα, ὁ Νί-

1. Βλ. Βασίλειο Μεσολογγίτη, Σκλαβιά καὶ Ἀγῶνες, Θεσσαλονίκη 1938, σ. 93-98. Ἀντίθετα ὁ Γεώργιος Χατζηκυριακοῦ ἀποσιωπεί πλήρως τὰ τῆς συνεργασίας του μὲ τοὺς Γκαρπολάδες· βλ. ἄρθρο του στὸ «Μακεδονικὸ Ἡμερολόγιο» τοῦ Ν. Σφενθῶνη, Θεσσαλονίκη 1928, σ. 40. Πῶς καὶ διατὶ ἐξορίσθη ὑπὸ τῶν Νεοτούρκων, ὅπου ἀναφέροντας τὰ τῆς ἐξορίας του ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ τὸν Ὀκτώβριο 1910 ἀποφεύγει νὰ κάνει οἰαδήποτε μνεία ὅτι ὑπῆρξε ἀρχισυντάκτης τοῦ «Φάρου τῆς Θεσσαλονίκης».

2. Ἐχει ἤδη ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ Ἐθνικὴ Ὄργανωση τῶν Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλονίκης, δηλ. τὸ ἐδῶ παράρτημα τοῦ ἰδρυμένου ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Σουλῶτη Συναγματοῦ Συνδέσμου, ἀρνείται νὰ παρακολουθήσει τὴν κατ' ἀρχὴν φιλικὴ πρὸς τὶς ἀπαγγελίες τῶν νεοτούρκων γραμμὴ ποὺ τηρεῖ τὸ κεντρικὸ γραφεῖο τοῦ συνδέσμου στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ, σὲ ἀρμονία, μετὰ τὸ 1910, μὲ τὸ ἐδῶ Ἑλληνικὸ Γενικὸ Προξενεῖο, υἱοθετεῖ μιὰ μεγαλοϊδεατικὴ πολιτικὴ, ποὺ δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ποὺ θὰ ἀκολουθήσει στὰ ἐπόμενα χρόνια τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων. Βλ. Κ. Μοσκόφ, Θεσσαλονίκη. Τομὴ τῆς μεταπρατικῆς πόλης, Β' ἔκδοση, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 131, καὶ Δ. Κιτσικη, Συγκριτικὴ Ἱστορία Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας στὸν 20ῦ αἰῶνα, Ἀθήνα 1978, σ. 94. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ὅλοι ὅσοι διαφεύγει ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μὲ τὸν Ν. Γκαρπολά, τόσο οἱ παλιοὶ συνεργάτες του Γ. Χατζηκυριακοῦ καὶ Β. Μεσολογγίτη, ὅσο καὶ οἱ κύριοι ἡγέτες τοῦ Συναγματοῦ Συνδέσμου Θεσσαλονίκης, πατέρας καὶ γιὸς Ζάννας καὶ Κ. Ἀγγελάκης, θὰ διακριθοῦν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ 1912 ὡς τὰ σημαντικότερα στελέχη τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων στὴ Θεσσαλονίκη.

κος Γκαρπολάς ἐπιμένει νὰ ὑποστηρίζει και νὰ ἐκθειάζει τοὺς νεοτούρκους ἀπῆχώντας τις ἀπόψεις μιᾶς ἐλάχιστης μερίδας Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ ἔχουν ὡς ἡγέτη τους τὸ δικηγόρο Κωνστ. Καμμώνα¹. Τὸ γεγονός δμως ὅτι ἡ στάση αὐτὴ τῆς ἐφημερίδας δὲν τὴν κάνει συμπαθὴ σ' αὐτοὺς ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι οἱ φυσικοὶ σύμμαχοί της, δηλαδὴ στοὺς Ἑβραίους τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ στὴν πλειοψηφία τους ὑποστηρίζουν τὸ Κομιτάτο, κάνει τὴν ὅλη ὑπόθεση ὑποπη². Καθὼς ὁ «Φάρος τῆς Θεσσαλονίκης» εἶναι καταχρεωμένος, και τουλάχιστον δύο φορὲς ἀπὸ τὸ 1909 και ὕστερα εἶχε διακόψει και οἰκονομικοὺς λόγους τὴν ἐκδοσὴ του, ἡ κατηγορία ποὺ ἐκτοξεύεται ἐναντίον του στὶς ἀρχὲς τοῦ 1912 ἀπὸ τὸ παράρτημα στὴ Θεσσαλονίκη τοῦ Ἑλληνικοῦ Συνταγματικοῦ Συνδέσμου, ὅτι ἐπανεκδόθηκε μὲ χρήματα τοῦ Κομιτάτου, φαίνεται πειστικὴ³. Τὴ δυσπραγία ποὺ προέρχε-

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 546/1.6.1912 ἀναφορὰ τοῦ Γενικοῦ Προξενεῖου τῆς Ἑλλάδος στὴ Θεσσαλονίκη πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Ἑξωτερικῶν (Ἀρχεῖο Ὑπ. Ἑξωτερικῶν, 1912 853, Νῆσοι Αἰγαίου Πελάγους). Ὁ Κωνσταντῖνος Καμμώνας (1853-1935), ἀπὸ τὸ Σκαμνέλιο Ζαγορίων, εἶναι διδάκτωρ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν και δικηγόρος στὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ τὸ 1886 μέχρι τὸ 1931. Ἀπὸ νομικῶν ἀναμειγνύεται στὶς κοινοτικὲς διαμάχες τῶν Ἑλλήνων τῆς πόλης και στὰ 1888, λόγω τῆς πολεμικῆς του κατὰ τῶν τότε κυβερνῶντων τὴν κοινότητα, δέχεται ὀξύτερες ἐπιθέσεις ἀπὸ τις στήλες τοῦ «Φάρου τῆς Μακεδονίας». Ἀπὸ τὸ 1893-4 μέχρι τὸ 1912 μετέχει σχεδὸν χωρὶς διακοπὴ στὴ δημογεροντία τῆς κοινότητας. Μετὰ τὸ 1912 και μέχρι τὸ 1928 ἐξακολουθεῖ νὰ πολιτεύεται σὺν ἀνεξάρτητος, ἀλλὰ ἡ ἀντιβενιζελικὴ τοποθέτησή του ἀποκαλύπτεται τόσο ἀπὸ τὴν κάθοδο του σὺν ὑποψηφίῳ βουλευτῆ στὶς ἐκλογὲς τοῦ Δεκεμβρίου 1915, ἀπὸ τις ὁποῖες ἀπέσχαν τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων και οἱ κατὰ τις ἐκλογὲς τοῦ Μαρτίου τοῦ ἴδιου ἔτους συμπράξαντες μὲ τοὺς γουναρικοὺς σοσιαλιστὲς τῆς Θεσσαλονίκης, ὅσο και ἀπὸ τὴ μὴ κάθοδό του σὺν ὑποψηφίῳ βουλευτῆ (μοναδικὴ ἀποχή του σ' ὅλη τὴν περίοδο 1915-1926) στὶς ἐκλογὲς τοῦ 1923, ἀπὸ τις ὁποῖες ἀπέσχαν οἱ βασιλόφρονες. Ὁ Κ. Καμμώνας στὰ 1926-1928 θὰ εἶναι πρόεδρος τοῦ πρώτου ἐκλεγμένου δημοτικοῦ συμβουλίου τῆς Θεσσαλονίκης.

2. Ὁ Νίκος Γκαρπολάς θὰ κατηγορηθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους τῆς Θεσσαλονίκης ὡς συστηματικὸς ἀντισημίτης· βλ. φύλλο τῆς 12ης Μαΐου 1909 τῆς «Ἀλήθειας», ὅπου ἀναδημοσιεύονται ἀποσπάσματα ἄρθρων μὲ τέτοιες κατηγορίες, τῶν τοπικῶν ἑβραϊκῶν ἐφημερίδων «Progrès de Salonique» και «Journal de Salonique». Ἀντίθετα ὁ πατέρας του Σοφοκλῆς Γκαρπολάς εἶχε προσπαθήσει γιὰ μεγάλο διάστημα νὰ καλλιεργήσει τις καλὲς σχέσεις μεταξύ τῶν δύο κοινοτήτων· βλ. π.χ. δημοσίευμα στὸν «Φάρο τῆς Μακεδονίας» τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1883, ὅπου ἐκφράζεται ἡ εὐγνωμοσύνη τῶν Ἑλλήνων τῆς πόλης πρὸς τὸν ἀποβιώσαντα Μωδὸς Ἀλλατίνη, και ἄλλο στὶς 14 Νοεμβρίου 1887, ὅπου φθάνει νὰ ἐλέγξει τὸ μητροπολίτη Γρηγόριο γιὰ κάποια ὑπερωπία ἀπέναντι στὶς ἀρχὲς τῆς ἑβραϊκῆς κοινότητας.

3. Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 1909 ἡ ἐκδοσὴ τοῦ «Φάρου τῆς Θεσσαλονίκης» γίνεται ἐντελῶς ἀνώμαλη. Στὸ δεύτερο ἔξαμηνο τοῦ χρόνου αὐτοῦ ἡ ἐκτύπωσή του διακόπτεται γιὰ ἓνα διάστημα ἐπτά-ὀκτὼ μηνῶν, κατὰ τὸ ὅποιο οἱ ἀδελφοὶ Γκαρπολά, κρυπτόμενοι πίσω ἀπὸ τὸ Βασίλει Μεσολογγίτη, ἐκδίδουν τὴν ἐφημερίδα «Πολιτικὰ Νέα»· βλ. Ἀ ρ ι σ τ. Χ α -

ται από την ελάχιστη κυκλοφορία της εφημερίδας έρχεται τώρα να επιπιτείνει το μπουκοτάζ που της κηρύσσουν οι Έλληνες, με υπόδειξη του προξενείου και της μητροπόλεως¹. Ο «Φάρος της Θεσσαλονίκης» κλείνει όριστικά στις 25 Μαΐου 1912². Είναι μία ολοκληρωτική καταστροφή, οικονομική, πολιτική και ήθικη.

Η είσοδος των ελληνικών στρατευμάτων τον Οκτώβριο του 1912 στη Θεσσαλονίκη, που αποτελεί και την οδσιαστική δικαίωση της πολιτικής των αντιπάλων του Ν. Γκαρπολά, οι όποιοι σάν παράγοντες του κόμματος των Φιλελευθέρων έρχονται τώρα στην έξουσία, καθιστά την καταστροφή αυτή όριστική. Ο Νίκος Γκαρπολάς είναι ένας πρόωρα γερασμένος και άχρηστευμένος άνθρωπος.

‘Αμφίβολο αν απ’ έδω και πέρα άσκησε ποτέ συστηματικά τη δημοσιογραφία³. ‘Εντύπωση κάνει και ή άπουσία του από τὰ δύο εκδιδόμενα στο

ση ρ δ ζ ό γ λ ο υ, ‘Εφημερίδες και Δημοσιογράφοι της Θεσσαλονίκης, στο φύλλο της 14ης ‘Ιουλίου 1942 της «Νέας Εδρώπης». Η εφημερίδα επανακυκλοφορεί με την επωνυμία «Φάρος» για άγνωστο διάστημα περι τὰ μέσα του 1910· βλ. ‘Α ρ ι σ τ. Χα σ η ρ δ ζ ό γ λ ο υ, Τò Χρονογράφημα εν Θεσσαλονίκη επί μίαν εικοσαετίαν 1900-1920, Θεσσαλονίκη 1925, σ. 18. Στη συνέχεια φαίνεται ότι διέκοψε πάλι την εκδόσή της καθώς δέν περιλαμβάνεται στη δημοσιευμένη στις 10 και στις 17 Δεκεμβρίου 1910 άγγελία της ‘Οικονομικής ‘Επιθεωρήσεως του Θ. ‘Ηρακλείδη, όπου αναφέρονται όλες οι ελληνικές εφημερίδες που κυκλοφορούν την εποχή αυτή στη Θεσσαλονίκη. Γεγονός είναι ότι κυκλοφορεί εκ νέου στις άρχές του 1912· ό ‘Ελληνας Γενικός Πρόξενος Θεσσαλονίκης στην μνημοευθείσα ήδη από 1ης ‘Ιουνίου 1912 αναφορά του προς τó ‘Υπουργείο ‘Εξωτερικών στην ‘Αθήνα σημειώνει επί λέξει «άναφερόμενος εις τó ύπ’ άριθ. 157 από 21 Φεβρουαρίου έγγραφόν μου και τó ύμέτερον τηλεγράφημα της 17 Μαρτίου έ.έ., έχω την τιμήν νά σάς άνακοινώσω ότι εξαντηθέντων φαίνεται των ύπό τοφ Νεοτουρκικού Κομιτάτου παραχωρηθέντων χρημάτων, ή ένταυθα ύπό του Ν. Γκαρπολά εκδιδόμενη εφημερίς «Φάρος» έπαιυσεν από της 25ης λήξαντος νά εκδίδεται».

1. Τò μπουκοτάζ επιβεβαιώνεται από έγγραφο της 7ης ‘Απριλίου 1912 του Γενικού Προξενείου Σμύρνης προς τó ‘Υπουργείο ‘Εξωτερικών της ‘Ελλάδος (‘Αρχ. ‘Υπ. ‘Εξωτερικών 1912 Β’ 53 Νήσσι Αιγαίου Πελάγους), καθώς και από έπισυναπτόμενο σ’ αυτό άπόσπασμα δημοσίευστος της εφημερίδας «Ανατολή» της Σμύρνης.

2. Τò όριστικό κλείσιμο του «Φάρου της Θεσσαλονίκης» τοποθετείται από τόν Ν. Γκαρπολά, σέ άδημοσίευτο και άχρονολόγητο ύπόμνημά του, συντεταγμένο λίγο πρό του θανάτου του, κατά τόν Αύγουστο 1912.

3. Τήν 8 ‘Απριλίου 1914 ίδρύεται στη Θεσσαλονίκη «προς περιφρούρησιν της καθ’ όλου άξιοπρεπείας του Τύπου και τών συμφερόντων τών γνησίων έργατών του καλάμου, άποκλειστικώς εκ τών έξ επαγγέλματος δημοσιογράφων, τών άποζώντων άποκλειστικώς εκ του καλάμου», ό Σύνδεσμος ‘Ελλήνων Συντακτών. Πρώτα μέλη του αναφέρονται οι Μίνως Ααγουδάκης, Κώστας Ποιμενίδης, Θεοφάνης Παναγιωτόπουλος, Θεόδωρος Χατζηγώγος, Βασίλης Μεσολογγίτης, Πέτρος Λεβαντής, Γεώργιος ‘Ησαΐας (Ταγκός, Σκνίποβιτς, ‘Υποβρύχιος, Πολυξέρος), Πέτρος ‘Ωρολογάς, Θεόδωρος Ρήγκος, Νικόλαος Μπενάκης, Βασίλειος Οικονόμου, Μάνος Βατάλας (Μέμρωδ), Γεώργιος Ζαχαρόπουλος (‘Εω

μεσοπόλεμο ἡμερολόγια τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Μερώπης Τσιώμου καὶ τοῦ Νίκου Σφενδόνη, ὅπου παρελαύνουν ὅλοι οἱ ντόπιοι δημοσιογράφοι τῆς ἐποχῆς. Ἐμφανίζεται μόνο μιὰ φορά, στὰ 1933 ἐκδίδει στὴ Θεσσαλονίκη βιβλίο του μὲ τίτλο «Πῶς ἡ Μακεδονία παρέμεινε Ἑλληνική», χρησιμότητα σήμερα γιὰ τὶς πολλὰς πληροφορίες, συχνὰ ἀγνωστες ἀπὸ ἄλλες πηγές, ποὺ διασώζει ἀπὸ τὴν πρώτη περίοδο τῆς σλαβικῆς ἀφυπνίσεως στὴ Μακεδονία κατὰ τὰ ἔτη 1860-1883. Πάμπρωτος καὶ ἀγνοημένος πεθαίνει στὴ Θεσσαλονίκη τὸ 1941¹.

8. Γύρω στὰ 1903 ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζεται ἀραιὰ στὶς στῆλες τοῦ «Φάρου τῆς Θεσσαλονίκης» καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Τάκη (Δημητρίου) Γκαρπολά, προτελευταίου γιοῦ τοῦ ἱδρυτῆ τῆς ἐφημερίδας, γεννημένου στὰ 1886. Τὸ νεώτερο αὐτὸ μέλος τῆς οἰκογένειας γράφει, σὲ μιὰ δημοτικὴ τὴν ὁποία παραμορφώνουν συχνὰ κακόηχοι τύποι τῆς καθαρεύουσας, ρομαντικὰ ποιήματα, τὰ ὅποια δὲν φθάνουν κὰν τὸ ἐπίπεδο τῆς μετριότητος. Δὲν πρέπει νὰ τὸν ἀδικήσουμε ὑπερβολικά· ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι εἶναι νεαρότατος, αὐτὰ ποὺ γράφει εἶναι ὅ,τι συνήθως γράφεται στὰ ἡμερολόγια καὶ τὶς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς, αὐτὸ ποὺ ἀρέσκεται νὰ διαβάζει—ὅταν διαβάζει—ὁ μέσος Ἑλληνας ἀναγνώστης. Θέματα θλιβερὰ καὶ τετριμμένα ποὺ ἀποβλέπουν στὴν εὐκολὴ συγκίνηση, ἀκαλαίσθητὴ γραφὴ, κανένα σημάδι ὅτι ὁ γράφων δέχεται κάποιες ἐπιδράσεις συγχρόνων λογοτεχνικῶν ἢ ἄλλων ρευμάτων. Ὡστόσο, ἀπὸ τὴ δημοσίευση τῶν ποιημάτων αὐτῶν, καθὼς καὶ κάποιων ἄλλων, γραμμένων στὴν ἴδια γλῶσσα, βγαίνει ἡ ἀξιοσημείωτὴ παρατήρηση ὅτι ἡ ἐφημερίδα δέχεται πιά τώρα, τουλάχιστον στὸ χῶρο τῆς ποίησης τὴ χρῆση τῆς δημωτικής, τὴν ὁποία—χωρὶς φανατισμὸ καὶ μὲ πολλὰς ἀποδοχὰς στὰ ἐπιμέρους—ἀρνεῖται μέχρι περίπου τὸ 1901².

σφόρος), Ἀλέξανδρος Μπαλάσκας (Κλέων Βρανᾶς), Ἰωάννης Ζαφειρόπουλος, Κωνσταντῖνος Πούγγουρας, Γεώργιος Ἀζαριάδης, Θεογένης Καρέτσος, Πέτρος Λούβαρης, Γεώργιος Συρούκης, Σταμάτιος Ράπτης καὶ Ἀριστείδης Χασηρόζόγλου. βλ. Κ λ. Β ρ α ν ᾶ, Ἡμερολόγιον τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1916, σ. 95. Στὸ ἴδιο ἡμερολόγιο ἀπαριθμοῦνται οἱ ἐκδιδόμενες στὴ Θεσσαλονικὴ ἐφημερίδες, σὲ καμιά ἀπὸ τὶς ὁποῖες δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἀνάμιξη ὁ Νίκος Γκαρπολάς. Ὅτε καὶ τὸ τυπογραφεῖο τῶν Γκαρπολάδων φαίνεται νὰ λειτουργεῖ πιά αὐτὴν τὴν ἐποχὴ· βλ. Πανελλήνιος Ὁδηγὸς τῆς Ἀνατολικῆς Ἑταιρίας Διαφημίσεων, Ἀθῆναι 1915, σ. 1064.

1. Ὁ Ἀ ρ ι σ τ. Χ α σ η ρ δ ζ ὄ γ λ ο υ, στὸ ἄρθρο του Ἐφημερίδες καὶ Δημοσιογράφοι τῆς Θεσσαλονίκης, ἔ.ἀ., περιγράφει τὰ στερνὰ τοῦ Ν. Γκαρπολά μὲ τ' ἀκόλουθα λόγια «...ἔζησε μιὰ ζωὴ πικρὴ καὶ στεναχωρημένη—ἔως πέρους ποὺ πέθανε—κλεισμένον σὲ μιὰ σιωπηλὴ καὶ ἀξιοπρεπῆ ἐγκαρτέρηση, στὸ περιθώριον τῆς δημοσιογραφικῆς κινήσεως, μὲ ἀπραγματοποίητο ὡς τὸ τέλος τὸ ὄνειρο νὰ ξαναεκδόσῃ τὴν ἐφημερίδα του».

2. βλ. π.χ. εἰδίση στὸ φύλλο τῆς 6ης Δεκεμβρίου 1901, ἀναφερόμενη στὸν «γνωστὸν ἐκχυδαστὴν τοῦ Ἐδαγγελίου» Ἀλέξανδρον Πάλλη.

9. Ἡ ἔκδοση τοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης τοῦ Ἄνθιμου Γαζή ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Γκαρπολά τὸ ἔτος 1835 στὴ Βιέννη καὶ ἡ δημοσίευση τοῦ βιβλίου «Πῶς ἡ Μακεδονία παρέμεινε Ἑλληνική» ἀπὸ τὸν Νίκο Σ. Γκαρπολά στὰ 1933 στὴ Θεσσαλονίκη, ὀριοθετοῦν μὲ ἱκανοποιητικὴ ἀκρίβεια τὴν πρώτη ἑκατονταετία τοῦ βίου τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνικοῦ κράτους. Μέσα στὰ ἑκατὸ χρόνια αὐτὰ ἡ ἱστορία τῶν Γκαρπολάδων, ἱστορία μιᾶς μορφομένης οἰκογένειας ποὺ κινήθηκε μεταξὺ τῶν ὀρίων τῆς εὐπορίας ἀστικής τάξης καὶ τοῦ πνευματικοῦ προλεταριάτου, ἀποτελεῖ πιστὴ εἰκόνα τοῦ εὐρύτερου πολιτικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος, στὸ ὁποῖο ἐξῆσαν καὶ ἐξελιχθῆκαν. Κινήθηκαν θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ μέσα στὸ πλῆγμα ποὺ δημιούργησε ἀρχικὰ ἡ λογία κλασικὴ παράδοση καὶ ἀργότερα ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα. Οἱ ἴδιοι δὲν ὑπῆρξαν ποτὲ σημαιοφόροι κάποιας ἰδεολογίας, ὡς ἄνθρωποι ὅμως τῆς πρακτικῆς δράσης καὶ αὐτὸ ποὺ θὰ λέγαμε σήμερα μὲ τὸν ὄρο «businessmen», στάθηκαν στὸν τομέα τους πρωτοπόροι καὶ εὐαίσθητοι δέκτες καὶ ἀναμεταδότες τῆς κρατούσης ἰδεολογίας τοῦ καιροῦ τους. Ὁ ἰδρυτὴς τῆς δυναστείας ὑπῆρξε τυπικὸς ἐκπρόσωπος τῆς ἐποχῆς τῆς σφέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ. Οἱ ἀπόγονοί του συνεργάστηκαν ἐπαγγελματικὰ μὲ τὴ φαναριώτικη σχολὴ τῆς ὀθωνικῆς Ἀθήνας. Ἀργότερα, κάτω ἀπὸ τὶς εὐλογίες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, συνέπλευσαν μὲ τοὺς μεγάλους ἐμπόρους τῆς Κωνσταντινούπολης στὴν προσπάθεια, μὲ τὴ διατήρηση καλῶν σχέσεων μὲ τοὺς Τούρκους, νὰ ἐξασφαλίσθῃ ἡ πλεονεκτικὴ θέση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου μέσα στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Πιὸ ἀργά, γιὰ μιὰ στιγμὴ, φάνηκαν νὰ προσχωροῦν στὴν παράταξη τῶν ἀνερχόμενων μεσοαστῶν τῆς Θεσσαλονίκης, παράταξης πολιτικὰ δημοκρατικῆς. Στὴν ἀρχὴ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος δέχονται, στὸ μέτρο ποὺ εἶναι ἱκανοὶ νὰ τὴν ἀφομοιώσουν, τὴ χρῆση τῆς Δημοτικῆς γλώσσας, τουλάχιστον στὸν ποιητικὸ λόγο. Στὸ Μακεδονικὸ Ἀγῶνα δὲν πρωτοστατοῦσαν πιά· ἀρχικὰ βοήθοῦν στὴν ἐπιτυχία τῆς ἐθνικῆς γραμμῆς ποὺ σὲ συνεργασία μὲ τὴν Ἀθήνα εἶχε χαράξει μιὰ νεότερη γενιὰ Ἑλλήνων ἀστῶν τῆς Μακεδονίας, ἡ ὑποστήριξη ὅμως μετὰ τὸ 1910 ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ παρέχουν πρὸς τοὺς νεοτούρκους τοὺς φέρνει σὲ σύγκρουση μὲ τὸ περιβάλλον τους καὶ προκαλεῖ τὴν ὀριστικὴ καταστροφὴ τους λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ 1912.

Μιὰ κριτικὴ τῆς συμπεριφορᾶς τους δὲν πρέπει νὰ λησμονεῖ τὰ γενικότερα χαρακτηριστικὰ τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας, μέσα στὸ πλαίσιο τῆς ὁποίας ἔδρασαν. Ἄν ὅμως τὸ πλαίσιο προσδιορίζῃ τὰ ὄρια τῶν δυνατοτήτων τῶν Γκαρπολάδων, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ ἱστορία τους τεκμηριώνει, μὲ πλῆθος ἄλλων ἀναλόγων ἱστοριῶν, τέτοιων ἀπὸ τὶς ὁποῖες βρῖθῃ ἡ περίοδος κατὰ τὴν ὁποία τοὺς παρακολοθησαμε, ποιῆς ὑπῆρξαν οἱ δυνά-

μεις πὸ ἐσώκλειε τὸ κοινωνικὸ σύνολο, στὸ ὁποῖο βρέθηκαν ἐντεταγμένοι. Καί, μὲ τὴν κάθοδο ἀπὸ τὴ Βιέννη τοῦ Κωνσταντίνου Γκαρπολά τὸ 1837 στὴν Ἀθήνα, ὅπου ἰδρύει ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα μεγάλα τυπογραφεῖα τῆς, τὴν μετάβαση τοῦ Μιλτιάδη Γκαρπολά τὸ 1850 στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου ἐπίσης ἰδρύει τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο τῆς, τὴν ἰδρυση στα 1875 ἀπὸ τὸν Σοφοκλῆ Γκαρπολά στὴ Θεσσαλονίκη τῆς πρώτης ἑλληνικῆς ἔφημερίδας τῆς Μακεδονίας, καθὼς και τις συνθήκες κάτω ἀπὸ τις ὁποῖες ἔκλεισε ἡ ἔφημερίδα τὸ 1912, ἐπιβεβαιώνει τὴ συνεχή—ἀλλ' ὄχι και ἀδιατάρακτη—ἄνοδο τῶν Ἑλλήνων ἀστῶν στὸ βαλκανικὸ χῶρο, καθ' ὅλη τὴν διάρκεια τῆς περιόδου πὸ ἀρχίζει μὲ τὴ σύσταση τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κράτους και φθάνει μέχρι τις παραμονές τῶν βαλκανικῶν πολέμων.

R É S U M É

P. G. K o k k a s, La famille Garbolas et le premier journal grec de Thessalonique.

Il s'agit de Constantin Garbolas et de ces descendants, membres d'une famille grecque, qui se sont distingués comme éditeurs, imprimeurs et ultérieurement journalistes à Vienne, à Athènes et à Salonique, depuis la révolution de 1821 jusqu' aux guerres balcaniques.

Constantin Garbolas (c1790-c1848), sortant de son village Krania d'Olympe au début du XVIIIe siècle, arrive à Vienne où il travaille comme imprimeur. Il entre en relations avec les philologues Anthime Gazis et Constantin Kommitas les œuvres de quels il va éditer plus tard. Après s'être fait une réputation d'éditeur avec des ouvrages grecs dans la capitale des Habsburgs, il se déplace avec ses enfants en 1837 à Athènes, où il ouvre une librairie et une imprimerie. La plupart de ses publications sont des ouvrages scolaires, éditions des œuvres des anciens grecs classiques. Son imprimerie s'arrête à opérer après sa faillite en 1842.

L'imprimerie renouvelle son opération en 1844 sous la direction d'Alexandre Garbolas (c1817-c1870), fils aîné de son fondateur, qui est aidé par ses plus jeunes frères, Miltiade et Sophocle. Parmi la clientèle de l'entreprise se trouvent maintenant les représentants les plus renommés de l'école littéraire phanariote à Athènes. Mais les trois frères sont en mauvais termes. L'entreprise se bat pour son existence, qui va se terminer en 1859.

Entre-temps Miltiade Garbolas (c1821-c1890), étend l'entreprise familiale à Salonique, qui parvient grâce à lui à disposer en 1850 sa première imprimerie grecque. Miltiade Garbolas, lui même, quitte Salonique avant la fin de la même année. Mais son imprimerie continuera d'exister, sous le nom de son nouveau propriétaire Kyriakos Darzilovitis, jusqu' à 1862 ou même—peut être bien—jusqu' à 1864.

Plus important est le troisième frère, Sophocle Garbolas (c1833-1911). Il travaille comme imprimeur à Athènes depuis 1853 jusqu' à 1856; plus tard il arrive en France où il devient un démocrate fervent. Peu après il s'installe à Salonique où il fait un mariage excellent qui lui permet d'entrer dans la haute bourgeoisie grecque de la ville.

Ainsi, grâce à ses nouvelles relations et à la dôt de sa femme, Sophocle

Garbolas réussit à fonder en 1875 le premier journal grec de Salonique, sous le titre «Ερμής». Ce titre se trouve changé en 1881 en «Φάρος της Μακεδονίας» et en 1898, une fois encore en «Φάρος της Θεσσαλονίκης». Le journal, qui resta toujours attaché à la politique française et opposé à celle de la Russie, devient pour une dizaine d'années l'organe du parti de ces bourgeois libéraux de la ville, qui gouvernent la communauté grecque jusqu' à 1883. Seulement après 1887 Sophocle Garbolas change le camp et son journal commence à soutenir la cause de l'autre parti, formé plutôt par la petite bourgeoisie. Son rédacteur en chef est maintenant Spyros Tzanotis, un jeune journaliste de Zante, qui entre dans la bataille sous l'influence du radicalisme italien.

La polémique de la période 1887-1889 qui en suit, s'arrête assez brusquement sous le spectre d'une ruine économique. Sophocle Garbolas échappa à peine une faillite en 1895. En même temps les admonitions du patriarche œcuménique de Constantinople parviennent à persuader les deux partis de se donner les mains.

Le journal est suspendu provisoirement par les autorités ottomanes pendant la guerre turcohellénique de 1897. Il est réédité quelques mois plus tard par son fondateur, avec l'assistance de ses deux enfants Alexandre (1870-1942) et Nicolas (1873-1941). Ainsi, après le départ de leur père en 1905 pour Athènes, se sont les deux frères qui tiennent le journal. Mais les temps ont changé; un nouveau journal grec, le «Αλήθεια» édité par Muratori, Kouskouras et Bitos, apparut à 1903 à Salonique. Les frères Garbolas essayent de lui rivaliser sans succès.

Cette grave situation ne s'améliorera pas après la promulgation en 1908 de la Constitution neuturque. Pendant toute une année les deux journaux grecs soutiennent le Comité. Mais tandis que le journal de Kouskouras le quitte avant la fin de 1909, le «Φάρος της Θεσσαλονίκης» continue à soutenir les neuturcs jusqu'à la veille de la première guerre balkanique. Le consulat grec à Salonique et la métropole de la ville accusent Nicolas Garbolas d'être l'agent à la solde du gouvernement turc. La fin du journal aura lieu aussitôt à la suite d'un boycottage de la part de la communauté grecque.